

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра психології і туризму

**Кваліфікаційна робота
на тему: «Культурно-пізнавальний туризм на Південному Кавказі»**

Допущено до захисту

«___» травня 2024 року

здобувача вищої освіти групи Т 01-20
факультету туризму, бізнесу і психології
освітньої програми
Туристичне обслуговування
за спеціальністю 242 Туризм
Діденко А. І.

*Завідувач кафедри
психології і туризму*

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Лебедева І. М.

д.психол.н., проф.
Бондаренко О. Ф.

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ.....	6
1.1. Понятійний апарат та методи дослідження.....	6
1.2. Історичні особливості розвитку культурно-пізнавального туризму.....	9
РОЗДІЛ 2. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНО- ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ У КРАЇНАХ ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ..	12
2.1. Основні тенденції розвитку культурно-пізнавального туризму у Грузії.....	12
2.2. Особливості розвитку культурно-пізнавального туризму у Вірменії.....	22
2.3. Культурно-пізнавальний туризм в Азербайджані.....	31
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО- ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ У ПІВДЕННОКАВКАЗЬКОМУ РЕГІОН..	42
3.1. Перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму в країнах Південного Кавказу	42
3.2. Зв'язки України і країн Південного Кавказу у сфері туризму: стан і перспективи	46
ВИСНОВКИ.....	49
РЕЗЮМЕ/RESUME.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	55
ДОДАТКИ.....	60

ВСТУП

Актуальність теми кваліфікаційної роботи. За сучасних умов усвідомлення актуальності та значущості культури народу стало необхідним, адже культура є важливим надбанням будь-якої нації, формує туристичний образ та асоціації з певною країною, народом, який формує загальний імідж країни, зберігає цінну інформацію про її історію та фольклор, тим самим привертає всесвітню увагу не лише туристів, а й світових організацій, ЗМІ, світових інвесторів, потенційних торговельних партнерів тощо. Це все представляє країну як унікальний суверенний продукт, відмінний від інших, який штовхає туристів з усього світу до пізнання культури іншої країни, її менталітету, звичаїв та традицій, архітектурної спадщини, особливостей національної кухні та інше.

Ступінь розробленості теми. Вивченням і формуванням явища культурно-пізнавального туризму займалися українські вчені, культурологи, історики, географи О. О. Бейдик, В. Ф. Кифяк, Т. В. Орлова, О. О. Любіцева, М. П. Мальська, І. В. Смаль, Т.Г. Сокол, Г. М. Тарасюк та інші. Серед іноземних учених, які займалися вивченням культурно-пізнавального туризму в Південному Кавказі, – А. Азатрян, В. А. Геворкян, В. К. Чечелашвілі.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідити особливості культурно-пізнавального туризму регіону Південного Кавказу як феномену, що сприяє економічному розвитку Грузії, Вірменії, Азербайджану.

Згідно з метою кваліфікаційної роботи були сформовані такі **завдання**:

- розкрити сутність поняття культурний туризм;
- прослідкувати історичний розвиток культурно-пізнавального туризму;
- дослідити об'єкти культурної спадщини країн Південного Кавказу;
- проаналізувати складові культурного фонду Грузії, Вірменії та Азербайджану;
- розкрити перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму в Грузії, Вірменії, Азербайджані;

- охарактеризувати особливості культурно-пізнавального туризму в країнах Південного Кавказу;
- дослідити перспективи співробітництва України та Кавказу в галузі туризму.

Об'єктом дослідження є культурно-пізнавальний туризм.

Предметом дослідження є особливості культурно-пізнавального туризму у країнах Південного Кавказу, його стан і перспективи розвитку.

Під час дослідження були застосовані такі **методи дослідження**:

- метод спостереження;
- метод опису;
- статистичний метод;
- дедуктивний метод;
- метод порівняння;
- метод аналізу та синтезу;
- метод абстрагування та узагальнення.

Інформаційна основа дослідження. Під час дослідження культурно-пізнавального туризму в країнах Південного Кавказу було проаналізовано праці іноземних авторів, які розглядали місце Вірменії, Азербайджану чи Грузії у структурі міжнародного туризму. Джерельну основу дослідження складають нормативно-правові документи країн Південного Кавказу, документи міжнародних туристичних організацій, а також ЮНЕСКО, звітність ЮНВТО тощо.

Ступінь вирішення проблеми в дослідженні та практичне значення отриманих результатів. В кваліфікаційній роботі розглянуто культурно-пізнавальний туризм у країнах Південного Кавказу. На основі дослідження було з'ясовано основні проблеми та перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму в Грузії, Вірменії та Азербайджані, здійснено SWOT-аналіз до кожної з країн, що звертає увагу на вразливі місця та шляхи їх покращення. Результати дослідження можна використовувати як додатковий матеріал для вивчення країн Південного Кавказу у закладах вищої освіти.

Кожна країна окремо проаналізована, надана загальна характеристика туристичної галузі, стан та розвиток туристичних потоків, розглянуто основні туристичні дестинації та об'єкти Світової культурної спадщини та окремих складових культурно-пізнавального туризму, що надає можливість використовувати дану роботу як посібник і джерело інформації щодо представлених країн.

Апробація результатів дослідження. За темою дослідження опубліковані тези доповіді у Збірнику матеріалів міжнародної науково-практичної конференції: Діденко, А.І. (2024). Гастрономічний туризм в Азербайджані. У *“Ad orbem per linguas. До світу через мови”*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції *“Семіотика української незламності: мова – освіта – дискурс”* (с.662-664). Київ: Видавничий центр КНЛУ.

Обсяг і структура кваліфікаційної роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, резюме, списку використаних джерел та додатків. Обсяг основного тексту кваліфікаційної роботи становить 52 сторінки. Список використаних джерел – 73 позиції. Робота містить додатки А, Б, В.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Понятійний апарат та методи дослідження

Одним з основоположних цілей подорожі є пізнання. Культура як невід'ємний елемент нації є супроводжуваним чинником пізнавального шляху будь-якого туриста. З одного боку, культурний туризм може бути єдиним чинником подорожі, де турист тяжіє до загального пізнання дестинації та не має чіткої цілі пізнання, і пізнає все одразу, де формує свої уявлення і асоціації пункту подорожі. З іншого боку культурний туризм може існувати в поєднанні з іншими видами туризму або бути супутнім чи додатковим продуктом подорожі.

Культура – це багатогранне поняття, до якого входять елементи матеріальних, інтелектуальних, духовних та емоційних особливостей суспільства. Культура охоплює мистецтво та архітектуру, історичну та духовну спадщину, кулінарні традиції, літературу, музику, а також особливості способу життя, цінності, вірування, звичаї, поведінкові стереотипи і традиції.

Закон України "Про туризм" від 15 вересня 1995 р. не розкриває сутність цього поняття. Натомість Закон України "Про культуру" від 14 грудня 2010 р. визначає поняття культури як "сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти" (Відомості Верховної Ради України, 1995, 2010).

Культурно-пізнавальний туризм є основою наукових і науково-популярних досліджень культури, а також способом залучення різних верств населення до її вивчення. Своє розуміння культурно-пізнавального туризму намагалися сформулювати українські дослідники, зокрема О.О. Любіцева – українська вчена, історик – визначає культурно-пізнавальний туризм як

"перехід суспільного розвитку до моделі "вільного часу" урізноманітнює проведення дозвілля в бік інтелектуалізації, саморозвитку, посилюючи культурну функцію туризму. Туризм виступає засобом комунікації та саморозвитку, підвищення рівня освіти та загальної культури шляхом ознайомлення з культурою, побутом, традиціями та віруваннями, стилем та характером життя інших народів, з культурною спадщиною людства та перлинами природи" (Любіцева, Войцеховський, Зінько та ін., 2018).

За О.О. Бейдиком (2001) культурно-пізнавальний туризм – це "подорож, із метою ознайомлення з природними, історико-культурними визначними пам'ятками, музеями, театрами, життям і традиціями народів у країні відвідування".

М.П. Мальська (2008) надає таке визначення культурно-пізнавального туризму – це "відвідування та ознайомлення з пам'ятними місцями та пам'ятками культури, історії, природи".

Будь-яка подорож має пізнавальний характер. Культура ж країни зберігається в речах, які виділяють певний народ з-поміж інших та є, в якомусь сенсі, автентичним та унікальним продуктом. Культурно-пізнавальний туризм розвивається на базі історико-культурних ресурсів, які поділяються за типами на: предметні (матеріальні пам'ятники археології, історії, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, музеї, заповідники, садиби), і непередметні (нематеріальні, або духовні звичаї, традиції, обряди, фольклор, усна народна творчість). у той же час до культурно-пізнавальних ресурсів відносяться тільки ті історичні та культурні об'єкти, які мають науково-пізнавальну цінність й важливе суспільне значення. Саме такі неповторні об'єкти включає до Світової спадщини міжнародна організація ЮНЕСКО (2021), яка визначає культурний туризм як "вид туристичної діяльності, в якому головною мотивацією відвідувача є вивчення, відкриття, досвід і споживання матеріальних і нематеріальних культурних пам'яток у туристичному місці".

Культурно-пізнавальний туризм є важливим способом розширення світогляду людини, поглиблення світосприйняття туриста, ознайомлення з найкращими культурними мистецькими творами людства, що врешті-решт сприяє естетично-духовному розвитку і збагаченню внутрішнього світу людини. Отже, має просвітницьку функцію.

Визначальним принципом розвитку культурно-пізнавального туризму в наш час, є принцип стійкого розвитку, який ґрунтується на комплексній підтримці регіональної культури, збереження історико-культурних і природних об'єктів для майбутніх поколінь та покращення матеріального і духовного рівня життя населення. Будь-який вид туризму, в тому числі і культурно-пізнавальний, який реалізується за принципами стійкого розвитку, є визначальним засобом економічного розвитку регіону, створення нових робочих місць, і, найголовніше, збереження і використання історико-культурних об'єктів.

Під час дослідження культурного-пізнавального туризму в країнах Південного Кавказу було застосовано такі наукові методи:

За допомогою методу спостереження сформовано загальне уявлення культурної складової та визначено поточний стан розвитку та популяризації культурно-пізнавального туризму країн Південного Кавказу.

За допомогою методу опису описано основні ознаки й складові культурно-пізнавального туризму та визначено його стан у Грузії, Вірменії та Азербайджані, також описано основні архітектурні пам'ятки, звичаї, фестивалі, музеї країн.

Застосування методу порівняння допомогло визначити властивості країн відносно особливостей розвитку культурно-пізнавального туризму в країнах Південного Кавказу, подібність та відмінності їх культурного розвитку.

За допомогою статистичного методу визначено кількість туристів, що подорожують в Грузії, Вірменію та Азербайджан за останні роки, а також фактори, що впливають на здійснення туристом подорожі з культурно-

пізнавальною метою, таких як політична нестабільність, економічна ситуація та інші соціально-економічні фактори.

За допомогою дедуктивного методу з огляду на попередній розгляд стану культурно-пізнавального туризму в Грузії, Вірменії та Азербайджані зроблені відповідні висновки та надана оцінка проблем та перспектив його розвитку.

За допомогою методу аналізу та синтезу окремо проаналізовано системні складові культурно-пізнавального туризму такі як звичаї, традиції, архітектура, фестивалі, національна кухня, музеї та зроблені висновки.

Метод абстрагування та узагальнення застосований для пізнання й характеристики складових культурно-пізнавального туризму, а також установлення тісного зв'язку між кожною частиною. Вірменія, Грузія та Азербайджан досліджені з точки зору розвитку культурно-пізнавального туризму, а потім розглянуті в контексті міжнародного туризму та взаємовідносин з Україною.

1.2. Історичні особливості розвитку культурно-пізнавального туризму

Культурно-пізнавальний туризм має глибокі коріння в історії. Від давніх часів люди подорожували для знайомства з іншими культурами, традиціями та пам'ятками, мовами та мистецтвом. В середньовіччі, наприклад, паломництво до святих місць було популярним видом культурного туризму.

Навколосвітні мандри в епоху Великих географічних відкриттів також мають давню історію. Ця доба припадає на XV-XVI століття і відзначається значним розширенням географічних знань та відкриттям нових територій європейськими мореплавцями. Відомі подорожі Марко Поло, Васко да Гама, Фернана Магеллана та Христофора Колумба, які відкривали нові землі та культури для європейців. Сьогодні ці види туризму продовжують привертати увагу людей, які цінують культурні та історичні надбання різних народів.

Великі географічні відкриття мали значний вплив на світову історію і відкрили шлях до розширення торгівлі, культурного обміну та колонізації

нових територій. Вони також сприяли розвитку наукових досліджень і технологій, зокрема в навігації та картографії. Однак вони також мали негативні наслідки, такі як колоніальна експлуатація та знищення місцевих культур та цивілізацій (Орлова, 2014).

У період Пізнього Середньовіччя збільшилася кількість загарбницьких війн з метою захоплення територій. Подорожувати з пізнавальною метою стали не тільки через ухвалення мирних угод, але й влаштування династичних шлюбів як способу уникнення міжусобиць та укріплення міжнародних відносин. Пізнавальна подорож закордон як елемент освіти став популярний в XVIII-XIX ст. У цей період з'явилося таке поняття як «гранд-тури», які особливо були популярними серед молодих чоловіків, які належали до аристократичного прошарку населення.

У XIX столітті зростання інтересу до археології та антропології призвело до розвитку подорожей з метою вивчення минулих цивілізацій, підвищення рівня життя та розвиток транспорту зумовили поширення організованих подорожей, що, в свою чергу, було зумовлено заснуванням туристичних організацій. Культурний туризм став більш доступним для широких мас (Устименко, 2018).

Сучасний культурно-пізнавальний туризм включає в себе відвідування музеїв, пам'ятників архітектури, археологічних розкопок, фестивалів, виставок, а також участь у майстер-класах та інших культурних заходах. Люди подорожують з метою поглибленого вивчення історії та культури інших народів, розширення своїх знань і горизонтів, а також отримання нових вражень і емоцій. Джерела пізнавального туризму включають музеї, археологічні розкопки, історичні пам'ятки, природні заповідники, етнографічні музеї, наукові експедиції та інші об'єкти, що дозволяють пізнавати історію, культуру та природу різних регіонів світу.

Історія пізнавального туризму споріднюється зі сферою освіти, культурного обміну та дослідницької діяльності. Перші випадки сучасного

пізнавального туризму можна віднести до подорожей археологів, науковців та мисливців за пригодами в давнину. Тепер же це поняття значно розширилося і стало більш об'ємним. У сучасному світі подорожі регламентуються на базі міжнародних правових документів з туризму, а також місцевих, регіональних та національних основ законодавства. Міжнародні туристичні документи такі як спрямовані та те щоб підтримувати стандарти та встановлювати рекомендації щодо розвитку туризму та забезпечення його сталості.

Збереженням культурної спадщини для майбутніх поколінь займається Організація Об'єднаних Націй (ООН). Також вона займається їх активним просуванням за допомогою ЮНЕСКО. Програми та ініціативи даної організації спрямовані збереження місць культурного значення та сприяння культурному обміну між країнами, що також стимулює розвиток культурно-пізнавального туризму.

РОЗДІЛ 2. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ У КРАЇНАХ ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ

2.1. Основні тенденції розвитку культурно-пізнавального туризму у Грузії

Грузія – одна з найбільш потужних ресурсних країн регіону, туристичний бізнес якої давно вважається пріоритетною зоною, який є одною з основних прибуткових галузей економіки країни, які швидко розвиваються (Таблиця 2.1). Світові міжнародні організації, такі як ЮНЕСКО та ЮНВТО, активно підтримують політику Грузії та її національну програму з розвитку туризму. За даними Всесвітньої туристичної організації, в туризмі Грузії задіяно більш ніж 23% населення країни (Додаток А). Грузія дуже пильно слідкує та опікується професійним розвитком своїх громадян, періодично проводить різноманітні тренінги та семінари з підвищення кваліфікації робітників усіх галузей (UNWTO. Tourism data and matching priorities, 2022, November).

Таблиця 2.1.

Кількість туристичних прибуттів у Грузію з 2019 по 2022 роки
(складено за даними UNWTO , 2023)

	2019	2020	2021	2022
Туристичні прибуття, тис. осіб	5,080	1,087	1,577	3,653

Грузія славиться своєю унікальною культурою, яка включає в себе архітектурні пам'ятки, музейні колекції, традиційну кухню, музику, танці та різноманітні обряди та свята. Грузинські традиції відрізняються своєю оригінальністю та багатством. У Грузії переважає православ'я, і православна церква має значний вплив на культурне та соціальне життя країни. Це відрізняє Грузію від країн-сусідів – Вірменії та ісламського Азербайджану. Грузія має різноманітну географію, яка включає в себе гори, море, річки та різні

кліматичні зони. Це створює унікальні умови для туризму та відпочинку, що відрізняють Грузію від інших країн регіону.

Унікальні природні ресурси Грузії роблять розвиток туризму перспективною галуззю економіки. Країна має довгу берегову лінію на узбережжі Чорного моря, де функціонують численні приморські курорти (Гагри, Піцунда та ін.). Крім того, у Грузії пропонують свої послуги кліматичні, бальнеолігнічні (Боржомі, Цхалтубо та ін.) і гірськолижні (Бакуріані, Гудаурі, Годердзі) курорти.

Водночас у Грузії завдяки її довгій і славетній історії збереглася значна кількість історико-культурних пам'яток, які роблять країну важливою дестинацією для розвитку культурно-пізнавального туризму. Як країна раннього християнства, Грузія має багату релігійну культурну спадщину, відображену в церквах, монастирях тощо. Існування середньовічної грузинської державності, найвищим проявом якої була так звана "Золота доба Грузії" (XI–XII ст.), залишило нащадкам фортеці, замки, кріпосні стіни та інші архітектурні споруди. Після того, як єдине грузинське царство припинило своє існування під ударами завойовників, Грузія розпалася на окремі регіони Картлі, Кахетію, Імеретію, Сванетію та ін., що обумовило існування на території держави багатьох історико-географічних областей з власною, оригінальною історико-культурною спадщиною.

Від Грузії до списку Світової спадщини ЮНЕСКО входять чотири об'єкти, три з яких є культурними пам'ятками і один – Колхідські тропічні ліси – природною (Таблиця 2.2.).

Гелатський монастир – це історичний комплекс, розташований поблизу міста Кутаїсі у західній Грузії, у регіоні Імереті. Він включає в себе монастирську церкву, засновану в XII столітті, а також академію і бібліотеку. Монастир внесений до списку Світової спадщини ЮНЕСКО через свою культурну та історичну цінність.

Кутаїсі – одне з найстарших міст Південного Кавказу, яке існує приблизно з середини I тис. до н.е. З VIII ст. і до початку XII ст. у Кутаїсі знаходилася резиденція грузинських царів, що обумовило будівництво у місті споруд монументальної та сакральної архітектури.

Таблиця 2.2

Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО у Грузії
(складено за даними UNESCO, 2021)

№	Назва пам'ятки	Розташування	Період створення	Рік внесення до списку
1.	Гелатський монастир	м. Гелаті,	1106 рік	1994 рік
2.	Верхня Сванетія	Регіон Самегрело-Земо-Сванеті	IX-XII ст.	1996 рік
3.	Історичні храми Мцхети (Джварі, Светіцховелі, Самтавро)	м. Мцхета	VI-XI ст.	1996 рік
4.	Колхідські тропічні ліси	Північне узбережжя Чорного моря (Автономна республіка Аджара)	-	2021 рік

Чоловічий монастир Гелаті був заснований славетним грузинським царем Давидом IV Будівельником на початку XII ст. і був на той час найбільшим у Грузії. До цього часу зберігся цей унікальний монастирський комплекс, який включає три храми та кам'яну дзвіницю. За часів Давида при монастирі діяла так звана Гелатська академія – важливий духовний і культурний центр середньовічної Грузії, від якої уціліли лише фрагменти будівлі. До наших часів

збереглися чудові мозаїчні панно, які датуються часом заснування монастиря. На території комплексу похований цар Давид Будівельник.

Гелатський монастир є одним з найважливіших історичних об'єктів Грузії, його стан і розвиток важливі для збереження культурної спадщини країни як цінного об'єкту минулого країни. Влада Грузії спільно з місцевими та міжнародними партнерами вживає заходів для збереження та реставрації монастиря. Наприклад, було проведено реставраційні роботи над фресками та архітектурними елементами, щоб зберегти їх для майбутніх поколінь. Крім того, приваблення уваги та підтримки з боку громадськості також є важливим елементом розвитку монастиря. Місцеві організації та активісти вживають різноманітні ініціативи з просування та залучення уваги до цієї культурної перлини, що сприяє залученню ресурсів для його підтримки.

ЮНЕСКО визнає Гелатський монастир шедевром і найвищим досягненням архітектурного стилю "золотої доби" Грузії. Водночас храм Баграта, який був включений до списку разом із монастирем (об'єкт "Монастир Гелаті і храм Баграті", 1994 рік), ЮНЕСКО у 2017 р. вилучила із переліку об'єктів Світової спадщини через реконструкцію, після якої була поставлена під сумнів його автентичність (Gelati Monastery, Georgia, removed from UNESCO's List of World Heritage in Danger, 2017).

Але історична цінність цього собору залишається надзвичайно високою. Він був побудований царем Багратом III на початку XI ст. як головний собор об'єднаного Грузинського царства. У цьому храмі був коронований Давид Будівельник, який об'єднав Грузію. Тож при вирішенні питання щодо відновлення руїн собору влада керувалася швидше політичними міркуваннями, ніж прагненням зберегти автентичний вид цього символу єдності грузинської нації.

Неподалік Тбілісі знаходиться старовинне місто Мцхета (засновано у середині I тис. до н.е.), тому до нього досить легко дістатись із столиці. Мцхета відома як унікальним географічним розташуванням у місці, де зливаються

річки Арагві і Кура, так й наявністю одразу трьох пам'яток, які включені до списку ЮНЕСКО як один об'єкт "Історичні пам'ятки Мцхети". Мцхета у добу Середньовіччя була столицею царства Картлі (Іберії), важливим політичним, релігійним та ремісничим центром. У ті часи тут знаходилася резиденція голови грузинської церкви.

Зараз це місто – історико-архітектурний музей-заповідник, де залишилися фрагменти міських кварталів, лазень, палацу, фортечних укріплень, некрополя, інші історичні та культурні пам'ятки. Але основним туристичним магнітом, який робить Мцхету популярною серед туристів, є комплекс з трьох сакральних споруд – кафедрального собору Светицховелі, монастиря Самтавро і храму Джварі.

Джварі – перекладається як Храм Хреста. Це один з найдавніших релігійних християнських об'єктів (VI ст.), побудований, за переказами, на місці, де вперше було встановлено хрест. Джварі – важлива пам'ятка грузинської архітектури доби Ранняго Середньовіччя. Він відомий передусім своїм розташуванням – на вершині гори, при злитті Арагві і Кури. Таким чином, це пам'ятка має сакральну, історичну й архітектурну цінність. Джварі, невеликий за розмірами храм, є домінантою оточуючого природного ландшафту і об'єднується з ним в єдине ціле, що свідчить про геніальність середньовічних грузинських зодчих. Влада Грузії вживає заходів щодо підтримання належного стану конструкції.

Светицховелі – один з храмів Мцхети – перекладається як "стовп Георгія", місце коронації грузинських каталікосів. Собор побудований на початку XI ст. і зараз знаходиться у центрі міста. У центрі храму знаходиться священний "Життєдайний Стовп" – "Светі Цховелі", який і дав ім'я цьому собору. Згідно з легендою, церква розташована на місці, де був похований хітон Господа Ісуса Христа, принесений з Єрусалиму.

Однак сучасна будівля була споруджена в XI столітті у грузинському середньовічному архітектурному стилі, відомому як "храм-фортеця". Храм

відзначається монументальною архітектурою, величезними вітражами, фресками та різьбленими дерев'яними деталями. Він також відіграє важливу релігійну роль для грузинського народу і часто використовується для релігійних обрядів і святкувань. На території храму, під вівтарем, знаходяться поховання грузинських царів.

Храм Самтавро – це давній монастирський комплекс, відомий своєю багатою історією та важливим релігійним значенням для грузинського православ'я. Основними складовими комплексу є церква Святого Царя Константина і Цариці Ірени, які, за легендою, дали притулок Святій Ніно, проповідниці християнства в Грузії. Ця церква відіграє важливу роль у грузинській релігійній традиції і часто використовується для релігійних служб та обрядів. Поруч з церквою розташований древній монастир, де відбувалися релігійні збори та богослужіння. Монастир також містить декілька історичних пам'яток, включаючи давні крипти та фрески. Храм Самтавро вважається одним зі святилиць грузинського православ'я і часто відвідується паломниками та туристами, які хочуть дослідити багату релігійну та культурну спадщину Грузії.

Самтавро також є важливим об'єктом не тільки для релігійно-просвітницького, але й для власне релігійного туризму. На його території зберігаються багато святинь, які приваблюють прочан – мощі святих Абібоса Некреського та Шіо-Мгвімського, чудотворні ікони Іверської Божої Матері та святої Ніно, камінь з могили останньої та ін.

Регіон Верхня Сванетія розташований на північному заході Грузії, у центральній частині Кавказького хребту. Цей регіон відомий своїми непересічними природними краєвидами, а також багатою історією та культурою місцевого народу сванів, їхнього впливу на історію Грузії. Північний регіон Сванетії вражає своєю дикою та непорушною природою. Гори, ліси, водоспади та луки утворюють унікальний ландшафт, який залучає туристів з усього світу. Регіон багатий на історичні пам'ятки, такі як середньовічні церкви, оборонні вежі та фортеці. Оборонні вежі Сванетії –

середньовічне культурне надбання народу сванів, що добре збереглося до наших днів. Вони гармонійно височіють посеред гірської місцевості та природи і вважаються символом регіону.

Сванські вежі надають мальовничість та унікальність місцевому ландшафту. Вони нагадують про ті часи, коли будинки місцевих мешканців слугували не лише житлом, але й оборонними спорудами, оскільки життя у віддаленій місцевості було небезпечне через постійні війни та звичай кровної помсти. Вежі висотою 10–20 метрів, з декількома ярусами бійниць слугували для захисту родин, іноді досить довгий час свани були змушені ховатись у них.

Верхня Сванетія викликає зацікавленість у туристів не лише через незвичний вигляд сванських жител, унікальний для усього Кавказу. Природна ізольованість Сванетії зумовила формування особливої історико-етнічної спільноти – народу сванів, із власною самобутньою культурою. З нею можна познайомитись, зокрема, у Будинку-музеї Михайла Хергіані – відомого грузинського альпініста, свана за походженням.

Музей Хергіані був заснований 1983 року. Розташований у селищі Местія на пагорбі висотою 1500 метрів. Тут зберіється дріт, який обірвався, коли видатний альпініст загинув.

Будинок-музей Хергіані – це історична будівля на околиці Местії, яка колись належала родині Хергіані. Він розташований у будинку, де народився майбутній альпініст. Музей відображає життя та досягнення Михайла, на стіні висить дошка з усіма його альпіністськими подорожами та експедиціями. У ньому представлені різноманітні артефакти, фотографії, відеоматеріали та інші важливі експонати, які відображають життя та діяльність цього видатного альпініста.

Крім того, музей пропонує екскурсії, під час яких відвідувачі можуть дізнатися більше про історію родини Хергіані та гірську культуру Сванетії взагалі. Будинок представляє собою типовий сванський житловий комплекс – будинок з вежею, яка з'єднана з будинком переходом. У музеї можна побачити

речі сванського побуту, меблі, посуд та інші етнографічні експонати. Крім будинку-музею Хергіані, у Местії також розташований Музей історії та етнографії, який знайомить з традиціями, звичаями, побутом мешканців Верхньої Сванетії.

Отже, свани мають власну унікальну культуру, з традиціями, мовою та релігією, які відрізняються від інших етнічних груп Грузії. Їхні народні звичаї, музика, танці та ремесла відображаються у їхній культурі і є важливою частиною спадщини Верхньої Сванетії. Включення Верхньої Сванетії до списку світової спадщини ЮНЕСКО сприяє захисту цього унікального регіону та збереженню його природної та культурної спадщини для майбутніх поколінь.

Важливим центром для культурно-просвітницького туризму є Тбілісі, столиця та культурний центр Грузії, заснований ще в V столітті нашої ери. Багате історичне минуле цієї держави відбиваються у незліченних культурних пам'ятках, архітектурі і традиціях, культурі народу. Серед потужних туристичних дестинацій столиці варто виділити деякі райони.

Мтацмінда – район Тбілісі, з центром на проспекті Шота Руставелі. Тут розташовані національні театри, музеї, фортеці, картинні галереї, опера, Кафедральний собор. Фортеця Нарікала є одною з найстаріших та найвідоміших об'єктів міста. Раніше вона мала назву Шуріс-ціхе та виконувала оборонну функцію. Розташована на високому пагорбі, звідки турист може побачити приголомшливу панораму столиці, види Старого міста, річки тощо. Дістатися туди можна за допомогою канатної дороги.

Центр столиці – "старий Тбілісі" – відомий своєю унікальною забудовою – цегляними і кам'яними будинками у 2–3 поверхи, які мають характерний вигляд. Цей історичний район влада Грузії пропонує включити до списку Світової спадщини людства, разом з іншими об'єктами – Алаверді, кафедральним собором XI ст. у місті Ахмета (Кахетія), монастирським комплексом Давидо-Гареджі, Церквою Кветера (Кахетія, X ст.), соборами Нікорцмінда, Самтавісі, фортецями Ананурі та Гремі. Серед кандидатів до

внесення до Світової спадщини людства також знаходиться печерне місце Уплісцихе (I тис. до н.е.), де у скелях на лівому березі річки Кура, неподалік міста Горі, збереглися печерні храми, тунелі, приміщення житлового і господарського призначення.

Уряд Грузії також пропонує включити до об'єктів ЮНЕСКО історико-географічну область Тушеті, за аналогією з Верхньою Сванетією. Тушеті розташована на північному сході країни. На цій території створений однойменний національний парк, в якому водяться рідкісні види тварин і птахів, а також зростають рослини-ендемики. Поруч з парком знаходяться історичні тушетійські села. Це дає можливість туристам, які відвідують національний парк, познайомитися з унікальною етнографічно-культурною спадщиною краю.

Важливими ресурсами для культурно-пізнавального туризму є музеї Грузії. Найбільш відомі з них знаходяться у Тбілісі, зокрема Музей історії Грузії, Музей шовку, Палац мистецтв (Музей історії культури), Будинок-музей Іллі Чавчавадзе, Музей історії Тбілісі, Етнографічний музей тощо.

Музей-квартира відомого грузинського художника-самоучки Ніко Піросмані теж розташована у Тбілісі. У народі його також називають «найменшим музеєм світу», адже його площа становить приблизно шість квадратних метрів. В експозиції у музеї представлена одна з найбільш відомих його картин – "Актриса Маргарита", що відображає важливий епізод його життя, нерозділене кохання. Картини художника написано у «примітивному» стилі та відображають повсякденне життя, культурні особливості народу, традиції грузинського застілля, також часто зображено тварин та автопортрети. У Грузії є багато етнографічних музеїв, які пропонують унікальні виставки та експозиції про місцеві традиції, ремесла та культуру. Етнографічний музей Грузії знаходиться в столиці країни, місті Тбілісі. Він розташований на вулиці Чонгадзе, що знаходиться у центральній частині міста. Серед музеїв, які викликають велику зацікавленість туристів, потрібно згадати Державний музей

шовку, який знайомить з технологією виробництва шовкових тканин та зразками продукції шовкоткацтва.

Пізнавальний туризм в Грузії набуває все більшої популярності зокрема завдяки вражаючій природі та унікальному гастрономічному досвіду. Грузинська кухня відома своєю багатим смаком та унікальними стравами, такими як хачапурі, хінкалі, сациві та інші. Туристи можуть брати участь у кулінарних майстер-класах, де вони вивчають секрети готування автентичних грузинських страв.

Грузія – країна з багатою винною культурою. Вино є невід’ємною частиною будь-якого грузинського застілля. За даними Національного статистичного офісу Грузії у 2022 році знайомство з національною кухнею та вином було основною метою у 40.4% туристів (Georgian tourism in figures: structure and industry data. 2022. с.15). Виноробна промисловість та унікальна техніка вироблення вина – Кеврі, яка має вікову історію, з 2013 року входить до нематеріальної спадщини ЮНЕСКО. Особливості грузинського застілля відображено в картинах Піросмані "Друзі Бегоса", "Натюрморт", "Святкування з баяністом" та "Бенкет трьох князів".

У країні часто проводяться різноманітні фестивалі, де можна побачити народні танці, співи, ремесла та інші аспекти культури. Багато фестивалів у Грузії пов’язано саме з вином. У 2024 році в Тбілісі планують провести такі заходи, як фестиваль натурального вина, фестиваль молодого вина, фестиваль грузинського вина, а також фестиваль Тбілісоба – свято врожаю, де будуть представлені усі дари природи Грузії, а також національні страви, приготовані з них. Свято супроводжується танцями, народними співами, феєрверком та виступами ремісників з різноманітними національними виробами, які символізують і уособлюють певні історичні етапи розвитку країни.

Унікальність культури Грузії поєднується з розмаїттям туристичних можливостей, вражаючим менталітетом та важливими міжнародною політикою. Грузія є важливим учасником міжнародної спільноти та

регіональних ініціатив, таких як Східне партнерство та Грузинсько-Українська партнерство. Країна також підтримує тісні відносини з рядом країн, що сприяє розвитку торгівлі, культурного обміну та інших форм співпраці. Миротлюбна політика уряду та багата історико-культурна спадщина Грузії є важливою основою для подальшого розвитку культурно-просвітницького туризму у країні.

2.2. Особливості розвитку культурно-пізнавального туризму у Вірменії

Вірменія – країна з надзвичайно давньою історією та багатою культурною спадщиною, яка активно працює над розвитком туризму. Відповідно до статистичних даних Всесвітньої туристичної організації ООН (UNWTO, 2020), Вірменія є одним із туристичних напрямків, що розвиваються найшвидше. Згідно з даними Всесвітнього туристичного барометра 2022 року, Вірменія посідає 12-е місце з 14,4% у списку 20 країн за показниками туристичних прибуттів (Таблиця 2.3.).

Вірменія – країна, що не має виходу до моря, тож приморські курорти, на відміну від Грузії та Азербайджану, у державі відсутні. Але існує чимало бальнеологічних, кліматичних, гірськолижних курортів (Ванадзор, Цахкадзор, Джермук, Цахкадзор та ін.). Туристичною перлиною є високогірне озеро Севан, навколо якого створений національний парк.

Розвиток туризму гальмується передусім політичними факторами, зокрема невирішеністю територіальної проблеми із Азербайджаном через Нагорний Карабах. Збройний конфлікт із сусідньою державою заважає збільшенню туристичних потоків, хоча Вірменія має потужний потенціал для розвитку міжнародного туризму. Крім сприятливих природних умов, країна багата на туристичні ресурси для розвитку культурно-пізнавального туризму.

Диверсифікованість туристичних маршрутів та просування їх на ринку, а також заходи, спрямовані на привертання уваги іноземних туристів до культурної спадщини є пріоритетним напрямом у державній політиці Вірменії.

Таблиця 2.3.

Кількість туристичних прибуттів у Вірменію з 2019 по 2022 роки
(складено за даними UNWTO, 2023)

	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Туристичні прибуття, тис. осіб	1,529	287	784	2,439

Релігія глибоко вплетена в історію та культуру Вірменії. Основна релігія Вірменії – християнство. Вірменська апостольська церква вважається найстарішою національною церквою в світі. Вірменське християнство засноване на традиції апостола Тадея, який проповідував в Єревані у I столітті. Вірменська апостольська церква є автокефальною, тобто має свою власну ієрархію та віровчення. Культурним надбанням вірменського народу є численні святі місця та святині, які привертають увагу туристів з усього світу.

Вірменія представлена у списку Світової культурної спадщини людства трьома об'єктами – монастирями Ахпат і Санаїн, монастирем Гегард, а також Ечміадзіном – важливим центром духовності вірменського народу (Таблиця 2.4).

У місті Ечміадзін знаходиться сакральний комплекс, який являється одним з найважливіших історичних та релігійних об'єктів країни. На цьому місці у II столітті знаходилося місто Вагаршапат – стародавня столиця Вірменії. На початку IV століття, коли відбулося хрещення держави, тут був побудована перша церква, згодом на її місці був споруджений перший храм і заснований перший монастир.

В Ечміадзінському монастирі розташована резиденція Верховного Патріарха Каталікоса Усіх Вірмен, голови Вірменської Апостольської церкви. Центром ансамблю є Ечміадзінський кафедральний собор Матері Божої – один з найдавніших християнських храмів у світі. Він був заснований у IV столітті Святим Григорієм Просвітителем, який також вважається засновником

вірменського християнства. Собор споруджено на місці, де, за легендою, Григорій Провітитель побачив видіння, що вказувало на місце для спорудження храму.

Таблиця 2.4.

Об'єкти Світової спадщини Республіки Вірменія
(складено за даними UNESCO, 2021)

№	Назва пам'ятки	Розташування	Період створення	Рік внесення до списку
1.	Собор церкви Ечміадзин та археологічна пам'ятка Зватноц	Область Армавір, в горах	IV-XIII ст.	2000
2.	Монастир Гегард	с. Гогт	IV-XIII ст.	2000
3.	Монастирі Ахпат та Санаїн	с. Ахпат та Санаїн	X-XIII ст.	1996

Основна будівля собору побудована у стилі класичної вірменської архітектури з великим куполом та вежами. Вона прикрашена різними орнаментами та деталями, що відображають давню вірменську мистецьку традицію. До складу собору також входять каплиці, архієпископський палац та інші споруди.

Сакральний комплекс Ечміадзину включає також церкву святої Гаяне, побудовану у VII столітті. За час свого існування вона зазнала мінімальних реконструкцій, її зовнішній вигляд і внутрішнє оздоблення залишилися майже без змін, що робить цю пам'ятку унікальною. Церква є усипальницею вищого духовенства вірменської Апостольської церкви. Іншими складовими монастиря є церкви святої Ріпсіме (VII ст.) і Шогакат (XVII ст.). Неподалік знаходяться руїни старовинного храму Звартноц.

У місті Ечміадзін розташований Музей Таркмена, також відомий як Музей древньої культури Таркмена. Цей археологічний музей присвячений давній культурі Таркмена, яка була частиною античної Вірменії.

Музей Таркмена був створений для збереження та вивчення археологічних знахідок, які свідчать про життя та культуру давніх таркменів. В експозиції музею представлені різноманітні артефакти, знайдені під час розкопок, такі як кераміка, різноманітні предмети побуту, знаряддя праці, орнаментика та інші об'єкти.

Цей музей дозволяє відвідувачам поглибити своє знання про давню історію та культуру Вірменії, дослідивши археологічні свідчення про минуле цього регіону. Музей Таркмена є важливим культурним об'єктом для місцевих жителів та туристів, які цікавляться давньою історією та археологією Вірменії.

Середньовічні монастирі Вірменії – популярні об'єкти туристичного інтересу. Особливою популярністю користуються ті, що увійшли до списку Світової спадщини людства.

Монастир Ахпат і монастир Санаїн (X–XIII ст.) – це дві історичні святині, які мають велике значення для вірменської християнської спадщини. Монастир Ахпат розташований на північному заході Вірменії. Він є одним з найстаріших монастирів в країні. Комплекс був заснований у IX столітті та служив центром культурного та релігійного життя для вірменського народу. Монастир має унікальну архітектуру та включає в себе головний храм, дзвіницю, церкви Ншана і святого Георгія та інші будівлі, які прикрашені різними орнаментами та фресками. Він вдало побудований на високому скелястому плато.

Монастир Санаїн розташований неподалік Ахпата і включає, крім головного храму – церкви Богоматері, також храм Усіх Святих та дзвіницю. Обидва монастирі у добу Середньовіччя були важливими духовними центрами Вірменії, в яких ченці займалися переписуванням текстів, каліграфією, освітою. До наших днів значною мірою збереглася унікальна архітектура храмів і їхнє

внутрішнє оздоблення, багате на різьблені прикраси, скульптурні зображення, барельєфи.

Обидва монастирі – це не тільки духовні центри, а й цінні культурні та історичні пам'ятки, які відображають давню традицію християнства та внесок вірменського народу у світову культурну спадщину. Так, як і багато інших історичних та релігійних місць, монастир Ахпат і монастир Санаїн є прекрасними об'єктами для культурного та пізнавально-релігійного туризму. Вони приваблюють відвідувачів не лише своєю релігійною значимістю, але й архітектурою, історією та культурним спадком.

Туристи, що подорожують з культурно-пізнавальною метою, можуть насолоджуватися екскурсіями по цих монастирських комплексах, де вони матимуть можливість побачити старовинні церкви, каплиці, монастирські мури та інші історичні споруди. Крім того, вони можуть дізнатися багато цікавого про історію та традиції, пов'язані з цими монастирями, від місцевих гідів або експонатів музеїв, які відкриті на території монастирів.

Такі місця також пропонують унікальну можливість насолоджуватися природою і тишею, яка часто оточує монастирські комплекси. Туристи мають можливість поєднати свою поїздку з екскурсіями по іншим історичним та природним пам'яткам у регіоні, що робить ці монастирі привабливими для широкого кола відвідувачів.

Монастир Гегарда – це історичний та культурний скарб, який приваблює багатьох відвідувачів, які цікавляться культурно-пізнавальним туризмом. Монастир був заснований у IV столітті, і його архітектура відображає давню вірменську будівельну традицію. Монастир розташований на скелі, яка височить над річкою Азат, створюючи вражаючий пейзаж. Таке розташування перетворює сакральну пам'ятку на справжню фортецю. Її з усіх боків оточують скелі і печери. Цей монастир внесений до списку Світової спадщини ЮНЕСКО як одне з найбільш важливих пам'яток середньовічної вірменської архітектури.

Монастир був заснований ще у IV столітті, але до наших днів збереглися більш пізні споруди, переважно XIII століть. Спочатку монастир носив назву Айріванк, тобто "печерний", оскільки поруч, у печері, знаходилося священне джерело. Цей перший монастир був зруйнований під час арабського нашествия, і згодом відновлений. Деякі будівля були побудовані у традиційному вірменському стилі, а частина приміщень – повністю вирублена у скелях, у тому числі й усипальниця князівського роду Хахбакянів, покровителів монастиря.

Монастир Гегарда регулярно служить місцем проведення релігійних обрядів, особливо важливих для вірменської православної церкви. Відвідувачі можуть мати можливість спостерігати або приєднатися до цих обрядів, щоб краще зрозуміти релігійні традиції Вірменії. У монастирі Гегарда можна побачити багато старовинних релігійних артефактів, таких як хрести, ікони та фрески, які відображають багату культурну спадщину регіону. Вони також відображають розвиток релігійного мистецтва у середньовічній Вірменії.

Довгий час у монастирі зберігався один з найвідоміших у світі артефактів – так званий "спис Лонгина", який, як вважається, римський легіонер Лонгин встромив у тіло розп'ятого Ісуса Христа. Автентичність цього артефакту не доведено. Зараз відомо принаймні про ще декілька "списів Лонгина", які зберігаються, наприклад, соборі Святого Петра у Ватикані ("ватиканський спис") та у резиденції Гофбург в Австрії ("віденський спис"). "Вірменський спис", як вважається, був привезений апостолом Тадеєм до Гегарда, через що монастир називали ще "Гегардванком", тобто "Монастирем Списа". Згодом артефакт був перевезений до Ечміадзіна, де й зберігається у скарбниці кафедрального собору.

Місце розташування монастиря в середній частині глибокої гірської долини створює захоплюючі панорамні види, які привертають увагу фотографів та природолюбів.

Культурно-пізнавальний туризм у монастирі Гегарда надає відвідувачам можливість зануритися в історію, релігію та культуру Вірменії,

насолоджуючись при цьому красою природи і мистецтва. Низка монастирів – Татев (IX–X ст.), Нораванк (XIII–XIV ст.), Татеві мец Апанат (XVII–XVIII ст.), руїни Ереруйської базиліки (V ст.) є кандидатами до включення до Списку ЮНЕСКО, що підвищує їхню привабливість для туристів.

Популярністю у туристів користується також Хор Вірап – монастирський комплекс, розташований неподалік вірменсько-турецького кордону. Вважається, що у на цьому місці у підземній в'язниці впродовж багатьох років томився Григорій Просвітитель. Це приміщення, розташоване у каплиці св. Григорія, як вважається, збереглося до наших часів. Хор Вірап відомий також тим, що від нього можна побачити гору Арарат, священну для всіх вірменів, символ їхньої держави.

У столиці Вірменії розташовано багато музеїв, які є важливими ресурсами для культурно-пізнавального туризму: Національний історичний музей Вірменії, Музей історії Єревана, Державна картинна галерея, Геологічний музей, низка меморіальних музеїв. Добі держави Урарту присвячений музей Еребуні, розташований в Єревані на пагорбі Арін-Берд. Він знайомить з історією міста у стародавню добу.

Серед туристів особливим інтересом користується Матенадаран (вірменською мовою – "бібліотека") – Музей-інститут стародавніх рукописів. У ньому зберігається найбільша колекція стародавніх вірменських рукописів, які були створені ченцями Ечміадзину, Санаїну, Ахпату та інших монастирів у добу Середньовіччя. Зокрему, у Матенадарані зберігається "Муський Гоміліарій" – найбільший стародавній рукопис вагою майже 30 кг, який є збірником релігійних текстів, гімнів та проповідей.

Вірменія славиться своїми культурними фестивалями, які відбуваються протягом року. Наприклад, Ванадзорський музичний фестиваль, Шабат (традиційний вірменський святковий обід) та Фестиваль Перського Нового року – Навруз. Проте найвідомішим та найбільш улюбленим святом усіх вірмен є Вардавар. Фестиваль Вардавар, також відомий як Водна битва, є одним із

найбільш веселих та цікавих свят у Вірменії. Це свято відзначається на початку літа, зазвичай у другу неділю липня, і знаменує кінець зими та настання весни. А також надзвичайно точно показує особливість вірменського народу – єдність, одностайність, згуртованість.

Головна особливість Вардавару – це водні битви, які влаштовуються в усіх містах та селах країни. Люди різного віку виходять на вулиці з водяними пістолетами, відрами та будь-якими іншими контейнерами з водою та залюбки обливають один одного водою. Це свято вважається символом очищення та відновлення, а також символізує вигнання зими та вітання весни.

Вардавар є дуже популярним серед місцевих жителів і туристів, які приїжджають відсвяткувати це свято та взяти участь у веселоощах. Водні битви перетворюють вулиці на справжній карнавал, де кожен може відчути радість.

Вірменський менталітет відзначається деякими характерними особливостями, які впливають на спосіб мислення та поведінку людей. Гостинність має велике значення у вірменській культурі. Вірмени зазвичай радо приймають гостей у своїх домівках та ставлять до них з особливою теплотою та повагою. І ніколи не зачиняють двері. По святах існує традиція обходити всіх сусідів і відати їх. Родина має чи не найбільше значення для вірмен у житті, і вони вкладають багато зусиль у збереження та підтримку сімейних зв'язків. Шанування старших та турбота про молодших – важливі аспекти вірменського менталітету. Соціум здебільшого дотримується консервативних поглядів щодо сімейного статусу, де чоловік працює, а жінка оберігає добробут будинку.

Вірмени дуже поважають свою історію та традиції і не пропускають можливості нагадати співрозмовнику про це. Хвалькуватість, але невимовна гордість за свій народ і країну, патріотичні та десь шовіністичні погляди – ключова характеристика вірменської спільноти. Вони дбають про збереження культурних звичаїв та дотримуються релігійних свят та обрядів, які передаються з покоління в покоління. Святкування проводять у широкому колі родичів та знайомих, друзів в поєднанні з гучними співами та танцями. Жодне

застілля не обходиться від приготування національної страви – шашлику та лаваша.

Хоча більшість вірмен є християнами, вони здебільшого відкриті до інших релігійних та культурних традицій. Релігійна толерантність і взаємоповага є важливими аспектами вірменського суспільства. Лише в окремих регіонах, зокрема невеликих містах та селищах притримуються ортодоксальних традиційних вірувань та світоглядних концепцій.

Вивчення вірменського менталітету може стати корисним для туристів, які планують відвідати країну, оскільки це допоможе їм краще зрозуміти місцеві традиції, звичаї та спосіб життя. Вірменська кухня славиться своєю смакотю та різноманітністю страв, які варіюються від м'ясних страв на грилі або частіше на мангалі до вегетаріанських варіантів – рідше. Туристи можуть відвідати місцеві ресторани та кав'ярні, щоб спробувати традиційні страви та напої. Організуються також екскурсії до славетного Єреванського коньячного заводу.

Культура Вірменії є надзвичайно важливою та цінною для світового культурного спадку. Її багатство і розмаїття відображаються в історії, мистецтві, архітектурі, музиці, танцях, гастрономії та багатьох інших аспектах життя. Вірменія, як одна з найстаріших країн у світі, зіграла важливу роль у формуванні світової культури і релігії. Розуміння та вивчення вірменської культури сприяє глибшому розумінню багатства людської спадщини та сприяє збереженню цінних традицій для майбутніх поколінь, а отже сприяє розвитку культурно-пізнавального туризму як елементу стійкого туризму.

2.3. Культурно-пізнавальний туризм в Азербайджані

Азербайджан – особлива країна Південного Кавказу, що має унікальну культуру та займає особливу позицію серед країн Південного Кавказу. Азербайджан став ключовим гравцем у геополітичних та гео економічних процесах на Південному Кавказі. Країна виконує стратегічну роль у забезпеченні безпеки та розвитку регіону, співпрацюючи з ЄС та іншими важливими гравцями. Азербайджан активно займається розвитком та зміцненням економічних та транспортних проектів, що сприяє його статусу як ключового регіонального центру. Політична ситуація в країні, а саме загроза воєнного стану і Нагірно-Карабаського конфлікту є ключовою перешкодою для розвитку туризму, що може призвести до негативних наслідків для культурної спадщини.

Всесвітня туристична організація зазначає, що політика країни має значні перспективи розвитку стійкого туризму та стимулювання економічного розвитку регіонів Азербайджані. Збереження наявної культурної спадщини є пріоритетним принципом країни, що пропонує унікальний продукт для охочих туристів (Таблиця 2.5).

Таблиця 2.5.

Кількість туристичних прибуттів в Азербайджан з 2019 по 2022
(складено за даними UNWTO, 2023)

	2019	2020	2021	2022
Туристичні прибуття, тис. осіб	2,864	519	462	...

Культура Азербайджану зазнала впливу різних цивілізацій і культур протягом своєї історії. На протязі тисячоліть територія сучасного Азербайджану була перехресним маршрутом між Сходом і Заходом, що сприяло культурним обмінам. Через Азербайджан проходив Великий шовковий шлях. Під впливом давнього Перського царства, Азербайджан зазнав впливу у сферах мови, літератури, мистецтва та архітектури. Під впливом Російської

імперії та СРСР, Азербайджан зазнав впливу у сферах освіти, політики, а також у культурній та мовній сферах.

Поєднання багатой культурної спадщини із сприятливими для туризму природними ресурсами (м'який клімат, тепле Каспійське море, чудова природа) перетворюють Азербайджан на важливу туристичну дестинацію у регіоні Південного Кавказу. Питаннями розвитку туризму займається Державне агентство по туризму, створене у 2018 році на базі Міністерства культури і туризму Азербайджану (Tourism policy of Azerbaijan).

Варто зазначити, що це єдина країна Кавказу, панівною релігійною течією якої є іслам (більшість населення країни сповідує шиїзм). З поширенням мусульманського вчення в IX столітті, азербайджанська культура багато в чому зазнала впливу від ісламської традиції, що проявилось у мистецтві, архітектурі, музиці та релігійних практиках. Культура та менталітет Азербайджану відчули значний вплив Османської імперії. Цей вплив проявлявся в різноманітних сферах. Османська імперія була важливим центром обміну культурними ідеями та торгівлі, що сприяло збагаченню культурного доробку Азербайджану. Відображенням цього впливу є, наприклад, архітектурні споруди, у тому числі мечеті та палаци, а також мистецькі та ремісничі традиції. Азербайджанська культура багата й різноманітна. Вона сформувалася завдяки синтезу історії, впливу сусідніх регіонів і власних унікальних традицій. Гостинність глибоко вкорінена в азербайджанській культурі, до гостей часто ставляться з великою теплотою та щедрістю. Традиційна культура чаювання також є важливим аспектом громадських заходів, де чай подають із солодощами та випічкою.

Менталітет мешканців Азербайджану відображається в різноманітних аспектах культури країни. Основні риси азербайджанського менталітету характеризують традиції і правила гостинності, що є однією з найважливіших цінностей в азербайджанському суспільстві. Люди в Азербайджані раді приймати гостей у своїх домівках та надають їм сердечний прийом.

Родина має велике значення для азербайджанців, і сімейні зв'язки є міцними та важливими. Азербайджанська культура багата на традиції та обряди, які мають глибокі історичні корені. Люди в Азербайджані віддають велике значення збереженню та передачі цих традицій з покоління в покоління. В азербайджанському суспільстві існує велика толерантність до різних культур, релігій та стилів життя. Люди різних національностей та віросповідань живуть в Азербайджані в мирі та злагоді. Так як Азербайджан є мультикультурною країною, де живуть представники різних етнічних груп, це впливає на культурний ландшафт країни, роблячи його багатим та різноманітним.

Давні традиції азербайджанської музики мають як класичні, так і народні елементи. Мугам – дуже складна форма класичної музики. Зазвичай використовуються такі інструменти, як тар (струнний інструмент), каманча (колюскова скрипка) і балабан (двоязичковий духовий інструмент). Мугам віднесений ЮНЕСКО до шедеврів усної та нематеріальної культурної спадщини людства, навіть сформувався новий оригінальний туристичний напрям – мугам-тури (Tourism policy of Azerbaijan).

Святкування в Азербайджані часто супроводжуються музикою, а також традиційним азербайджанським танцем, що є невід'ємною частиною культури з різними регіональними стилями, такими як Яллі, Джангі та Лезгінка. Ці танці відображають яскраву енергію та багату культурну спадщину азербайджанського народу.

Національна кухня Азербайджану відома використанням ароматних спецій і насичених смаків. Фірмовими стравами є плов, долма (фаршировані овочі), різні види хліба, такі як лаваш і тандир – вони занесені до списку Світової нематеріальної спадщини ЮНЕСКО.

Одне з найбільш відомих гастрономічних фестивалів країни – Свято Гранату, яке проходить в Гейчайському районі країни і знаменує період збирання врожаю гранату. Окрім розважальної програми з національними танцями і співами, на фестивалі представлені ярмарками та виставки виробів з

гранату: різноманітні сюжетні інсталяції, картини художників, фігурні кулінарні вироби, гранатове вино, сік, соуси тощо.

Азербайджан має давні традиції ремесел, включаючи килимарство, гончарство, металообробку та виробництво шовку. Азербайджанські килими, завдяки складному дизайну і яскравим кольорам, визнані нематеріальною культурною спадщиною ЮНЕСКО – відомі своєю унікальною технікою в'язання і чудовими орнаментами. Кожен регіон має свої власні традиції виготовлення килимів. Вишивка в Азербайджані має велике значення як важлива частина національної культури. Вона відображає багату історію, традиції та естетику країни. Особливість азербайджанської вишивки полягає в багатстві геометричних та рослинних орнаментів, які надають виробам унікальності.

У традиційній азербайджанській вишивці часто використовуються яскраві кольори, такі як червоний, синій, зелений та жовтий. Ці кольори символізують життєву енергію, радість та плідність. Орнаменти вишивки часто мають символічне значення, відображаючи різноманітні аспекти азербайджанської культури, включаючи природу, віру, традиції та міфологію.

Вишивка використовується для оздоблення різних предметів та виробів, таких як одяг, рушники, подушки, скатертини та інші текстильні вироби. Кожен регіон має свої власні традиції вишивки, що відображається у використанні специфічних орнаментів та кольорів.

Азербайджанська вишивка визначається своєю вишуканістю, майстерністю та унікальним стилем, що робить її цінною частиною культурної спадщини країни.

Азербайджан святкує різні релігійні та культурні свята протягом року, включаючи Новруз, традиційне святкування Нового року, яке знаменує прихід весни та відзначається особливими стравами, ритуалами та святкуваннями.

Одним з найбільш значущих фестивалів для культури країни є Фестиваль музики та мистецтва "Шар Гаранлари". Цей фестиваль відбувається в Баку та є

важливою подією для просування музичної та мистецької сцени Азербайджану. Він пропонує виступи музикантів, танцювальні вистави, майстер-класи та інші культурні заходи. Фестиваль "Шар Гаранлари" знайомить відвідувачів з різноманіттям та багатством азербайджанської музичної та мистецької сцени. Він відбувається у Баку, столиці країни, і збирає митців з усієї країни та за її межами. Під час фестивалю відбуваються концерти, виставки, майстер-класи та інші культурні заходи, які демонструють талант та креативність азербайджанських митців. Цей фестиваль є важливою подією для просування та визнання азербайджанського мистецтва в країні та за її межами.

Азербайджанська архітектура відображає вплив перського, ісламського та радянського стилів. Баку, столиця, може похвалитися поєднанням сучасних хмарочосів та історичних пам'яток, таких як Старе місто (Ічеришехер). Баку має численні музеї та галереї, де представлена як місцева, так і світова культура. Державна політика Азербайджану спрямована на розвиток та зміцнення культури. У лютому 2024 року Міністерство культури Республіки Азербайджан у партнерстві з Національним музеєм мистецтв та Національним музеєм килиму Азербайджану провели концертну програму, метою яких було привернути увагу до культури та історії країни, виділити її значимість та згадати її історичне минуле (Ministry of culture of the Republic of Azerbaijan. 2024, November 5 and 23).

Азербайджан має кілька об'єктів, включених до списку Світової матеріальної спадщини ЮНЕСКО і більше 20 найменувань об'єктів нематеріальної спадщини, які свідчать про важливість і багатство його культурної спадщини (Таблиця 2.6.). До останнього, крім килимарства, входять інші традиційні ремесла Азербайджану (виготовлення жіночих хусток кялагаї, виготовлення мідного посуду у селищі Лагич, шовкоткацтво), кулінарні традиції (традиція приготування долми, культура чаю), танок ялли, традиційна боротьба "зорхана", національна кінна спортивна гра "човган" тощо (Browse the

Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices).

Вони також є важливими туристичними ресурсами, які дозволяють познайомитися з багатою культурною спадщиною азербайджанського етносу. Наприклад, селище Лагич славиться не лише своїм мідним посудом. Це – відомий центр ремісничого виробництва на Південному Кавказі. Місцеві родини з покоління у покоління зберігаються секрети майстерності. У Лагичі виробляють посуд і зброю, прикрашені гравіруванням, виробі зі шкіри, дерев'яні різьблені вироби тощо. Центральна вулиця селища, до продається продукція місцевих майстрів, користується популярністю у туристів (Lahich).

Таблиця 2.6.

Об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО Азербайджану
(складено за даними UNESCO, 2021)

№	Назва об'єкта	Розташування	Період створення	Рік внесення до списку
1.	Палац Ширваншахів та Дівоча вежа	Апшеронський півострів	XII-XV ст.	2000
2.	Культурний ландшафт наскельного живопису Гобустана	Апшеронський район	40 тис. років тому	2007
3.	Історичний центр Шекі з палацом ханів	м. Шекі	XVIII-XIX ст.	2019
4.	Культурний ландшафт народу Хиналиг і маршрут перегону скота "Кьоч-Йолу"	с. Хиналиг	-	2023
5.	Гірканські ліси	Істісучайська долина	300-500 рр.	2019

Старовинне місто Шекі, розташоване в серці Гісарських гір, славиться своїми старовинними карвінговими будівлями і палацами. Особливо видатним є Палац Хана, який датується XVIII століттям. Він вражає своїм розкішним інтер'єром, декорованим дерев'яним орнаментом і фресками.

Палац шекінських ханів є оригінальним поєднанням досить простої архітектури і надзвичайно розкішного декору. Особливо привертають увагу вітражі та вікна палацу, виконані у традиційній азербайджанській техніці шебеке. У цій техніці дерев'яні вікна, виконані з дрібних деталей, заповнюються різнокольоровими скляними фрагментами без клею і цвяхів. Одне подібне вікно може складатися з тисячі деталей, що дає можливість створювати розкішні вітражі. Це старовинне ремесло зберігається у країні до наших часів і популяризується державою.

Палац шекінських ханів є яскравим прикладом вершин майстерності азербайджанським ремісників та найбільш відомою спорудою історико-архітектурного заповідника "Юхарі Баш", створеного у місті Шекі. До його складу увійшли також місцева фортеця, мечеті, лазні та житлова забудова. Серед інших споруд старовинного Шекі варто звернути увагу на два караван-сараї – "Юхарі" та "Ашагі", побудованих у XVIII–XIX ст. для ночівлі мандрівників і купців. Зараз ці історичні будівлі відреставровані і виконують роль місцевих готельних комплексів, привертаючи туристів, які прагнуть зануритися в атмосферу старовини та східного колориту.

Чудові архітектурні та історичні пам'ятки розташовані у столиці країни Баку. Палац Ширваншахів побудований в XIII–XV століттях і служив резиденцією для правителів Ширваншахівського ханства, яке контролювало ці землі у середньовічну епоху. Палац складається з кількох будівель, включаючи палацовий комплекс, мечеть, мавзолей та інші споруди. Архітектурно він вражає розкішністю деталей та вишуканістю орнаментів, які свідчать про вплив азербайджанського мистецтва на цей період.

Поруч з Палацом Ширваншахів, на вершині скелі розташована Дівоча вежа (Гиз Галаси), має непересічну історію. Свою назву вона отримала завдяки легенді, що свідчить, що вона була місцем, куди вправні воїни підкидали дівчат, щоб перевірити їх чесність і любов. Ця вежа також використовувалася як спостережний пункт для вигляду на море та долину. Гиз Галаси є символом Баку, його найбільш відомою спорудою.

У 2003 році до списку Світової культурної спадщини було включено об'єкт "Культурний ландшафт народу Хиналиг і маршрут відгінного скотарства Коч Йолу", який є історичним кочовим шляхом. Це – унікальний господарсько-культурний комплекс на півночі країни, який складається з системи високогірних літніх пасовищ, рівнинних зимових пасовищ, сільськогосподарських терас, колодязів та високогірних доріг, якими здійснювалася сезонна міграція місцевого населення разом з худобою (*Le paysage culturel du peuple Khinalig et la route de transhumance «Köç Yolu»*).

У селищі Хиналиг живе напівкочове населення, яке досі займається відгінним вертикальним кочовим скотарством. У селищі створений історико-етнографічний музей, який знайомить відвідувачів з унікальною господарською та соціальною системою, адаптованою для проживання в умовах високогір'я. Неподалік розташований зороастрійський храм вогню, відновлений зусиллями держави. Територія навколо селища оголошена Шахдазьким національним парком. Отже, держава докладает зусиль для популяризації цього туристичного об'єкту.

Давні кам'яні малюнки – Гобустанські петрогліфи, розташовані на схилах Гобустанського плато, є свідченням про давню культуру, релігійні та соціальні аспекти життя на території Азербайджану. Цей археологічний пам'ятник включений до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Найдавніші петрогліфи датуються XII ст. до нашої ери і зображують тварин, людей, сцени полювання та ритуальні обряди. За легендами, камені мали магичне призначення і використовувалися в якості календаря. До відкриття нафтових родовищ в

районі Гобустану в кінці XIX століття багато петрогліфів були під водою Каспійського моря. Завдяки археологічним розкопкам та дослідженням цей унікальний артефакт був збережений і вивчений. Петрогліфи Гобустану є важливим джерелом для вивчення давньої культури та мистецтва Кавказу.

У державі функціонують більше 200 музеїв різного профілю – мистецьких, літературних, краєзнавчих, військово-історичних тощо (Azerbaijan museums). Зокрема, у столиці важливими туристичними об'єктами є Музей сучасного мистецтва, Національний музей історії Азербайджану, Національний музей мистецтв, Музей археології та етнографії та ін.

Культурний центр Гейдара Алієва вражає своїм незвичним архітектурним рішенням та активним використанням інноваційних технологій. Наприклад, при відвідуванні експозиції музичних інструментів є можливість послухати звучання кожного з них. У розділі "Міжнародні відносини" інформація передається через спеціальний глобус. У центрі постійно експонуються виставка "Шедеври Азербайджану", на якій представлені національні килими, зразки народного одягу, посуд тощо. Експозиція "Міні-Азербайджан" складається з макетів найвідоміших архітектурних пам'яток країни. Окремий зал присвячений азербайджанській кухні, функціонує експозиція "Ласкаво просимо до Азербайджану". Отже, музей займається активною популяризацією Азербайджану та його культурної спадщини (Heydar Aliyev Center).

У Національному музеї килиму Азербайджану в Баку представлені різноманітні килими в азербайджанському національному стилі, включаючи класичні шедеври та сучасні інтерпретації. Витончені праці з вовняного сукна та традиційна азербайджанська орнаментика має особливе значення для культури Азербайджану і привертає увагу туристів. Відвідувачі можуть дізнатися багато цікавого про історію килимів, техніки та символіку, що втілені в цих шедеврах.

У Національному музеї мистецтв Азербайджану в експозиції представлені твори, які відображають багатство азербайджанської культури. Тут

представлені картини, скульптури, кераміка, різьблення по дереву, текстильні вироби та інші види мистецтва, які відзначаються яскравістю кольорів, витонченістю виконання та глибокими сюжетами. Деякі з цих ремесл становлять нематеріальну Світову культурну спадщину. Також в музеї можна знайти цікаві експозиції, що розповідають про історію та розвиток мистецтва в Азербайджані, а також про вплив інших культур на його формування.

Національний історичний музей знайомить відвідувачів з історичним шляхом, господарством, побутом азербайджанського народу. Він розташований в особняку Гаджі Тагієва, відомого азербайджанського промисловця і мецената. Щоб зберегти пам'ять про цю видатну особу, після проголошення незалежності у будівлі були відреставровані декілька залів. У музеї зберігається багата етнографічна колекцію, нумізматична колекція, діють інші тематичні виставки.

Бакинський музей мініатюрної книжки створений на базі приватної колекції заслуженого діяча культури Заріфи Салахової. Серед більш ніж 6000 експонатів є надзвичайно рідкісні, наприклад видання Корану XVII ст. Деякі з книжок надруковані обмеженим накладом (Museum of miniature books).

Культура Азербайджану є важливим елементом на світовій карті культурного розмаїття. Її багаті традиції, величне мистецтво, розкішна архітектура та різноманітна гастрономія роблять цю країну унікальною і привабливою для дослідження. Історія Азербайджану, що охоплює тисячоліття, відображається у величезній кількості археологічних та історичних пам'яток, які збереглися по всій країні. Релігійна толерантність та різноманіття культурних впливів роблять культуру Азербайджану захоплюючою для вивчення.

Таким чином, країни Південного Кавказу представляють унікальні культури. Культурна складова Грузії, Вірменії та Азербайджану вражає різноманітністю та багатством. Кожна з цих країн має власну унікальну історію, звичаї, мову, кухню та віру. Грузинська культура, наприклад, відома своїми вишуканими й запальними національними танцями, культурно-

релігійною архітектурою православного християнства, гостинністю та традиціями застілля. Вірменія славиться своєю давньою християнською ортодоксальною спадщиною, у тому числі, архітектурними пам'ятками і національними святами. Азербайджан має свою унікальну культуру, яка відображається в мистецтві, музиці та кулінарії, а також в багатовіковій історії і впливах різних цивілізацій. Не менш значущими є майстерність ремесел, зокрема вишуканість вироблення килимів. Ці країни мають глибокі корені, які відображаються в їх сучасному житті, культурній спадщині та їх економічному становищі.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ ПІВДЕННОКАВКАЗЬКОГО РЕГІОНУ

3.1. Перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму в країнах Південного Кавказу

Південний Кавказ є стратегічно важливою ланкою в культурно-пізнавальному туризмі, який має ресурси для створення унікального продукту. Такої унікальної культури, як на Кавказі, нема ніде у світі. Спектр культурних ресурсів невичерпний, а деякі туристичні DESTINATIONI та об'єкти є "Святими місцями" для паломників світових релігій.

Загрозою повноцінному безпечному процесу культурно-пізнавального туризму в Грузії наразі є політична нестабільність та протестаційний рІХ у Тбілісі. Грузинське суспільство останні роки переживає сильне потрясіння на шляху до збереження своїх кордонів, а також вибору політичного та соціально-культурного напрямку розвитку. Правляча партія "Грузинська мрія" вдруге за два роки висунула законопроект про "іноагентів" та має на меті зобов'язати працівників неурядових організацій та медіа-простору за певних умов називати себе такими. Крім того, депутати партії виражають невдоволення надмірною підтримкою грузинського суспільства української сторони і виступають за утримання активної допомоги в боротьбі з агресором (BBC, 2024).

Перспективним, на наш погляд, шляхом для Грузії, є те, що за вже існуючої міжнародної підтримки світових економічних, зокрема туристичних європейських та американських гігантів, культурний туризм стрімко розвивається, попри внутрішню соціальну напругу. Цьому сприяє розуміння населення країни важливості сталого розвитку туризму для стабілізації економіки.

Грузія має дуже потужну міжнародну договірну базу, вона є членом багатьох міжнародних організацій, зокрема ООН, ЮНВТО, що має сприяти

наближенню Грузії до європейського рівня. У 2021 році три європейські країни – Молдова, Грузія та Україна підписали договір "Асоційоване тріо" – головною ідеєю якого була трьохстороння підтримка країн-учасниць договору на шляху до вступу до Європейського Союзу (Додаток В).

Міжнародні відносини Азербайджану грають важливу роль у зовнішній політиці країни та впливають на розвиток її економіки, безпеки та соціальних аспектів, у тому числі розвитку пізнавального туризму.

SWOT-аналіз стану культурно-пізнавального туризму країн Південного Кавказу

Країна	Слабкі сторони	Сильні сторони
Грузія	1. Недостатня реклама деяких напрямків 2. Неповне визнання на міжнародній арені як сильного гравця 3. Політична ситуація в країні	1. Вигідне географічне положення (вихід до моря) 2. Є членом міжнародних організацій 3. Усвідомлення сильних сторін та їх активне використання 4. Розроблення майбутніх програм розвитку туризму 5. Ерудованість персоналу (тренінги, майстер-класи)
	Можливості	Загрози
	1. Участь у міжнародних конференціях – залучення іноземних інвестицій	1. Втрата привабливості туристичних об'єктів через надмірний туризм

	<p>2. Розширення та розвиток туристичної інфраструктури</p> <p>3. Набути членство в ЄС та НАТО (Додаток В)</p>	
Вірменія	Слабкі сторони	Сильні сторони
	<p>1. Залежність економіки від сусідніх країн</p> <p>2. Слабкість зовнішньополітичних відносин.</p> <p>3. Відсутність виходу до моря</p>	<p>1. Унікальна давня історико-культурна-спадщина</p> <p>2. Оригінальність релігійних традицій</p>
	Можливості	Загрози
	<p>1. Пошук сильних міжнародних партнерів</p> <p>2. Набуття світової підтримки та визнання</p> <p>3. Розвиток туристичної інфраструктури</p> <p>4. Залучення інвестицій у розвиток міст</p> <p>5. Популяризація внутрішнього продукту як на національному, так і на міжнародному рівні.</p> <p>6. Залучення коштів на реставрацію історико-культурної спадщини</p> <p>7. Активна освіта і просвіта населення</p>	<p>1. Втрата цінних туристичних дестинацій через загрозу анексії чи окупації</p> <p>2. Відсутня або слабка зовнішня підтримка</p> <p>3. Складне становище на міжнародній арені через Нагірно-Карабаський конфлікт</p>

Азербайджан	Слабкі сторони	Сильні сторони
	1.Залежна та вразлива економіка від зовнішніх та внутрішніх чинників 2. Відхід від демократичних традицій у політичній сфері	1.Підтримка країн-партнерів, в тому числі Туреччини 2. Відкриття нових транспортних шляхів
	Можливості	Загрози
	1.Розвиток економічних, транснаціональних шляхів 2.Залучення інвестицій 3.Закріплення позицій на міжнародній арені 4.Укладення нових вигідних умов. 5.Набуття нових партнерів 6.Просування національного продукту закордоном	1.Недостатній розвиток туристичної інфраструктури 2.Відсутність збереження та належного управління культурною спадщиною 3.Зруйнування об'єктів світової спадщини 4.Політичні та безпекові чинники

Азербайджан володіє великими запасами нафти та природного газу, що робить його важливим гравцем на світовому ринку. Країна активно співпрацює з іншими державами та міжнародними організаціями у галузі енергетики, включаючи будівництво та експлуатацію трубопроводів та інфраструктури.

Азербайджан розташований у стратегічно важливому регіоні, де зустрічаються країни Південного Кавказу, Близького Сходу та Центральної Азії. Країна активно співпрацює з іншими країнами та міжнародними організаціями у забезпеченні стабільності та безпеки в регіоні.

Азербайджан розвиває економічне співробітництво з різними країнами та регіональними блоками для залучення інвестицій, розвитку торгівлі та спільних проектів у різних галузях економіки.

Країна також є членом різних міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, ШОС, Ісламська конференція, та активно бере участь у різних міжнародних форумах та ініціативах.

Загалом, міжнародні відносини Азербайджану відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності, економічного розвитку та безпеки в регіоні та світі.

Вірменія в останні роки активно працює над розвитком туризму та залученням іноземних туристів. Країна має багатий культурний спадок, включаючи древні монастирі, історичні пам'ятки та чудові пейзажі. На міжнародній арені, Вірменія також стежить за політичними і економічними розвитками, особливо у зв'язку з конфліктом у Нагірному Карабасі та взаємовідносинами з сусідніми країнами.

3.2. Зв'язки України і країн Південного Кавказу у сфері туризму: стан і перспективи

Україна має дипломатичні відносини з усіма країнами Південного Кавказу. Взаємні посольства та консульства сприяють розвитку політичного діалогу та співпраці. Договори між Україною та країнами Кавказу охоплюють різні сфери співпраці, включаючи економіку, політику, торгівлю, культуру та безпеку. Наприклад, з Грузією та Азербайджаном Україна має ряд договорів про взаєморозуміння, співробітництво та торгівлю. З Вірменією також існують деякі угоди та договори, але вони можуть бути редаговані ситуацією на регіональному рівні, зокрема, конфліктом у Нагірному Карабасі або російсько-українською війною.

Запровадження ініціативи "Східне партнерство" сприяло поглибленню відносин Європейського Союзу з Україною, Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією та Молдовою. Ця ініціатива мала на меті забезпечити стабільність у країнах-партнерах, але на сьогоднішній день саме стабільності у цьому регіоні не вистачає. Грузія, Молдова, Азербайджан і Вірменія затягнуті у

різні територіальні конфлікти, а Україна знаходиться у стані війни з Росією. Білорусь з 2020 року взагалі втратила свій імідж оплоту стабільності.

Загрози територіальній цілісності країн Східного партнерства стали справжнім викликом спільній зовнішній та безпековій політиці Європейського Союзу, оскільки вони також впливають на стабільність і безпеку всієї Європи. Погіршення безпекового середовища у країнах Східної Європи та Південного Кавказу стало однією з причин перегляду Європейським Союзом меж відносин із державами цього регіону. З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Європейський Союз потребує посилення співробітництва в межах Спільної зовнішньої та безпекової політики та розроблення нових гарантій безпеки.

Ініціатива "Східне партнерство", запущена у 2009 році з участю країн Південного Кавказу, таких як Азербайджан, Грузія та Вірменія, мала на меті зміцнити інтеграційні процеси у регіоні та забезпечити безпеку, подолати соціально-економічний дисбаланс. Першим серйозним викликом для Європейського Союзу у вирішенні конфліктів стала російсько-грузинська війна в серпні 2008 року.

Розглядаючи кожну державу окремо, варто зазначити що Грузія є ближчою Україні за інші країни Кавказу. За словами Святослава Юраша, народного депутата від партії "Слуги народу", "відносини України з Грузією настільки глибокі, багатогранні, що складно уявити, як ще більше їх зблизити" (Лащенко, 2021).

"Асоційоване тріо" – це форма співпраці між Європейським Союзом та трьома країнами Східного партнерства: Грузією, Молдовою та Україною. Ця співпраця передбачає глибоку інтеграцію цих країн з ЄС, а також сприяє політичним, економічним та соціокультурним реформам (Додаток В).

Шлях до ЄС для цих країн ґрунтується на виконанні умов асоціаційних угод та глибоких та всеосяжних реформ у різних сферах, таких як право, економіка та багато інших. Крім того, важливо вдосконалювати демократичні

стандарти, зміцнювати права людини та забезпечувати прозорість та підзвітність управління.

Хоча шлях до ЄС може бути складним та тривалим, асоційоване тріо вибрало цей шлях, оскільки він сприяє зближенню з Європейським Союзом, покращує стандарти життя та надає можливості для розвитку економіки та суспільства.

Україна та країни Південного Кавказу активно співпрацюють у сфері економіки, торгівлі та інвестицій. Зокрема, існують різноманітні проекти з енергетики, транспорту та інфраструктури. Україна та країни Південного Кавказу здійснюють культурний обмін у рамках різних програм та ініціатив. Це включає обмін мистецтва, літератури, музики, кіно та інших видів культурної діяльності.

Перспективою подальшого партнерства між Україною та країни Кавказу наразі полягають у політичному партнерстві. Країни співпрацюють у рамках міжнародних організацій, таких як ООН, Європейський союз, НАТО та інші, з метою вирішення спільних проблем та викликів. Україна та країни Південного Кавказу також співпрацюють у сфері безпеки та оборони, зокрема в рамках військово-технічного співробітництва та тренувань, багато грузинських військових воювали і воює на стороні України.

Співпраця в галузі культури, освіти та мистецтва, що сприятиме взаєморозумінню та поглибленню культурних зв'язків між народами. Спільна підтримка міжнародних ініціатив та рішень, що стосуються безпеки, стабільності та розвитку регіону звичайно важливі. Завдяки взаємному співробітництву та діалогу, Україна та країни Кавказу можуть досягти взаємно вигідних результатів та сприяти розвитку всього регіону. Це створює основу для позитивних перспектив у розвитку галузі туризму між Україною та країнами Південного Кавказу. Після перемоги України в російсько-українській війні ці перспективи мають бути реалізовані.

ВИСНОВКИ

На підставі дослідження стану і перспектив культурно-пізнавального туризму в країнах Південного Кавказу можна стверджувати, що цей регіон має великий потенціал для розвитку туризму, спрямованого на вивчення культурних та історичних аспектів. Країни Південного Кавказу – Вірменія, Азербайджан і Грузія – відрізняються багатством і різноманіттям своєї культурної спадщини, що включає архітектуру, мистецтво, кулінарію, музику та різноманітні традиції.

Культурно-пізнавальний туризм має довгу історію розвитку, що відображається у подорожах паломників, середньовічних мандрівників та дослідників. Він став засобом вивчення культурних цінностей, історії, традицій та спадщини різних народів і регіонів. Такий туризм сприяє взаєморозумінню між культурами та зближенню народів через спільне вивчення та зацікавлення в культурних особливостях інших народів.

Міжнародна туристична організація ЮНЕСКО визначає та охороняє пам'ятки, що несуть історичну та культурну цінність як Світову культурну спадщину та підтримує проекти з відновлення та збереження історичних пам'яток та культурних традицій. ЮНВТО, натомість, сприяє розвитку туризму, зокрема, культурно-пізнавальний туризм та виражає підтримку проектів, навчальні програми та створення стандартів якості, що сприяють збереженню культурних цінностей та сталому розвитку туризму. Обидві організації співпрацюють для стимулювання культурного обміну між націями.

Культурний туризм у Грузії є важливим сегментом туристичної індустрії країни. Розмаїття історичних пам'яток, архітектурних шедеврів, традицій, мистецтва та кухні приваблюють туристів з усього світу. Країна багата на унікальні культурні об'єкти, такі як давні монастирі, церкви, старовинні міста, які надають можливість розвивати екскурсійні маршрути. Крім того, грузинські традиції гостинності і гастрономічні ласощі роблять культурний туризм у Грузії ще більш привабливим. В цілому, культурний туризм у Грузії сприяє не лише

розвитку туристичної галузі, але і збереженню та просуванню культурної спадщини країни, зокрема культурно-пізнавального туризму. Проте політична нестабільність та надмірні туристичні потоки є загрозами для розвитку.

Вірменія має тисячолітню історію та багату культурну спадщину, включаючи старовинні монастирі, храми, фортеці та музеї та недоторкану природу. Привабливим фактором є, зокрема, вірменська гостинність та теплим прийомом гостей, що створює приємну атмосферу для туристів. Політична нестабільність в регіоні може вплинути на безпеку та імідж країни серед міжнародних туристів. Зростаюча конкуренція з інших країн регіону, які також пропонують культурні туристичні продукти, може ускладнити приваблення туристів до Вірменії. Недостатня увага до збереження та охорони історичних та культурних об'єктів може призвести до їхнього пошкодження або втрати цінності, що вплине на привабливість країни для туристів. Розвиток культурно-пізнавального туризму у Вірменії потребує уважної уваги до цих можливостей та загроз, а також активного співробітництва між державними та приватними секторами для забезпечення сталого розвитку туризму в країні.

Азербайджан має давню історію та різноманітну культурну спадщину, та відому кухню. Це створює величезний потенціал для розвитку культурно-пізнавального туризму. Азербайджан має потужну культурну програму у вигляді фестивалів, свят, різноманітних культурних заходів що привертає увагу туристів. Наприклад, музичні фестивалі, фольклорні вистави, театральні вистави тощо, які дозволяють туристам поглибити своє знайомство з культурою Азербайджану. Розвиток культурно-пізнавального туризму в Азербайджані вимагає подальшої праці у напрямку збереження та просування культурної спадщини країни, а також створення нових туристичних продуктів та просування їх на міжнародному ринку. Для деяких туристів суворість віросповідання може стати перешкодою до здійснення культурного туризму в Азербайджан. Також недостатній розвиток туристичної інфраструктури та

політична нестабільність у країні через Нагірно-Карабаський конфлікт може стати важливим фактором для туристів утриматися від подорожі.

Усі три країни мають давню унікальну історію. Незважаючи на те, що вони розташовані на відносно малій території, а також фактично перебувають на перетині двох субконтинентів, вони дуже різні за мовою, за культурою та менталітетом, за релігією, а також за політичною та громадською спрямованістю. Вони йдуть різними шляхами, проте не без конфліктів, що суттєво може завадити концентрації туризму в певних гарячих точках, у разі їх виникнення. Грузія та Азербайджан має потужну підтримку західних партнерів. Самі ж країни вже готуються вийти на арену як сильні гравці, не тільки в туристичній сфері, а й в економічній. Щодо Вірменії – країна періодично зазнає утисків від сусідніх країн, а в боротьбі за незалежність територій зазнає поразки.

Беручи до уваги ресурсний потенціал кожної з країн, регіон має великий туристичний потенціал, який може бути використаний для привертання культурно-пізнавальних туристів. Історичні пам'ятки, музеї, фестивалі, культурні заходи та традиційні ремесла пропонують унікальний досвід для відвідувачів. Для розвитку культурно-пізнавального туризму важливо розвивати інфраструктуру та його через маркетингові заходи на міжнародному рівні.

Туристи все більше цінують аутентичний досвід та місцеву культуру. Південний Кавказ – яскравий цьому приклад. Тому важливо підкреслювати унікальність та оригінальність культурних елементів країн Південного Кавказу.

Розвиток культурно-пізнавального туризму в країнах Південного Кавказу має великий потенціал для економічного зростання та збереження культурної спадщини регіону. Реалізація стратегічних заходів з розвитку туризму може сприяти створенню стабільних та прибуткових туристичних індустрій в країнах Південного Кавказу. Політичні конфлікти як шлях до внутрішнього єднання населення і відокремлення від зовнішнього впливу сусідів. Звернення увагу на

власне минуле, айдентику, історію та культуру. Реконструкція суспільної свідомості населення кожної країни окремо. Таким чином схожий історичний досвід може водночас зблизити країни, але й спонукає притримуватися внутрішньо суспільних принципів.

РЕЗЮМЕ

Діденко Анастасія Ігорівна Культурно-пізнавальний туризм в Південному Кавказі

В дипломній роботі проаналізовано інформаційні джерела пов'язані зі станом та перспективами розвитку культурно-пізнавального туризму в країнах Південного Кавказу як дестинації зосередження унікальних кавказьких культур. Мета дипломної роботи є дослідити особливості культури Вірменії, Грузії та Азербайджану та їх вплив на розвиток економіки країн, міжнародного та внутрішнього туризму. Головними завданнями дослідження є дослідити основні прояви культурно-пізнавального туризму, його історичний розвиток у світі, розглянути основні культурно-історичні об'єкти в кожній з трьох країн Кавказу, а також описати основні чинники культурно-пізнавального туризму: музеї, фестивалі, національну кухню та особливості гостинності, а також зробити висновки щодо перспектив розвитку культурно-пізнавального туризму в Південному Кавказі, його потенціалу для залучення туристів, спільні та окремі риси між країнами, можливості та загрози розвитку культурного туризму та шляхи їх вирішення. Об'єктом дослідження є культурно-пізнавальний туризм, а предметом дослідження – чинники культурної ідентифікації Грузії, Вірменії та Азербайджану.

Упродовж виконання дипломної роботи були застосовані такі методи дослідження як метод опису, статистичний метод, дедуктивний метод, методи синтезу та аналізу, а також метод абстрагування та узагальнення.

Дана праця містить декілька тлумачень культурно-пізнавального туризму та його проявів, описані пам'ятки світової матеріальної та нематеріальної спадщини кожної країни, національні музеї та фестивалі, а також зроблені висновки щодо зазначених проблем та перспектив у процесі провадження культурного туризму у Вірменії, Грузії та Азербайджані.

Ключові слова: навчально-пізнавальний туризм, Південний Кавказ, Вірменія, Грузія, Азербайджан

RESUME

Didenko Anastasia Ihorivna Cultural tourism in the South Caucasus

The diploma work analyzed information sources related to the conditions and prospects of the development of cultural tourism in the countries of the South Caucasus as a destination for the concentration of unique Caucasian cultures. The aim of the work is to investigate the peculiarities of the culture of Armenia, Georgia and Azerbaijan and their influence on the development of the economy of the countries, international and domestic tourism. The main tasks of the study are to investigate the main manifestations of cultural tourism, its historical development in the world, to consider the main cultural and historical objects in each of the three

countries of the Caucasus, as well as to describe the main factors of cultural tourism: museums, festivals, national cuisine and features of hospitality, as well as draw conclusions about the prospects for the development of cultural and educational tourism in the South Caucasus, its potential for attracting tourists, common and separate features between countries, opportunities and threats to the development of cultural tourism and ways to solve them. The object of the study is cultural and educational tourism, and the subject of the study is the factors of cultural identification of Georgia, Armenia and Azerbaijan.

During the completion of the thesis, such research methods as the description method, statistical method, deductive method, synthesis and analysis methods, as well as the method of abstraction and generalization were applied.

This work contains several interpretations of cultural and educational tourism and its manifestations, the sights of the world tangible and intangible heritage of each country, national museums and festivals are described, as well as conclusions are made regarding the specified problems and prospects in the process of implementing cultural tourism in Armenia, Georgia and Azerbaijan .

Keywords: *educational tourism, South Caucasus, Armenia, Georgia, Azerbaijan*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Баба-заде, М. В., & Мустафазаде, П. Т. (2024). *Тенденція розвитку регіональних двосторонніх відносин: Азербайджан і Україна, 93*, 6-22.
- Бейдик, О. О. (2001). *Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування*. ВПЦ Київський університет.
- Близняк, О. (2018). Брюссельський саміт східного партнерства: можливості для України. *Європейські інтеграційні процеси у XXI столітті: ключові тенденції, основні виклики та нові можливості* (с. 45-53). Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції. *Zbirnyk_naukovyh_statej_uchasnykiv_mizhnarodnoyi_konferentsiyi_u.pdf*
- Закон України "Про туризм" № 1282-IV ВР (1995, 15 вересня). *Відомості Верховної Ради України, 13*, 180.
- Закон України "Про культуру" №2778-VI (2010, 14 грудня). *Відомості Верховної Ради України, 24*, 168.
- Ільїнський, С. В. (2021). Сучасні дефініції освітнього та пізнавального туризму. У І.М. Шоробура, О.М. Мозолев (Ред.), *Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму, фізичної культури та спорту* (64-69). Видавництво Хмельницького гуманітарно-педагогічної академії. *A_Конференція_останній_варіант_без_ББК_A5.pdf*
- Іскендерова, М. С. (2023). Російська політика в Азербайджані в другій половині XVIII - на початку XIX ст. (сучасний огляд). *Сторінки історії: збірник наукових праць, 56*, 48-61.
<https://doi.org/10.20535/2307-5244.56.2023.288763>
- Караваєва, Л. З. (2022). *Роль Азербайджана як суб'єкта у сучасних геополітичних процесах на Південному Кавказі, 9(27)*, 101-109.
- Кифяк, В. Ф. (2003). *Організація туристичної діяльності в Україні*. Книги ХХІ.
- Ковешніков, В. С., Ліфіренко, О. С., & Стукальська, Н. М. (2016). *Інноваційні види туризму. Інвестиції: практика та досвід, (4)*, 38-44.
- Кондратенко, Л. М. (2023). Сучасний стан та шляхи відновлення туризму в Україні. *Туризм в Україні: виклики та відновлення* (123-126). Національний університет водного господарства та природокористування. *Tud0a0izm_zbd196rnik_tez.Pdf*
- Кочерга, Л. В. (2017). *Релігійний туризм в Грузії: історії, культові пам'ятки, традиції та обряди*. КМ-БУКС.
- Мальська, М. П., Антонюк, Н. В., & Ганич, Н. М. (2008). *Міжнародний туризм і сфера послуг*. Знання.
- Мальська, М. П., Худо, В. В., & Цибух, В. І. (2004). *Основи туристичного бізнесу*. Центр навчальної літератури.
- Музиченко-Козловська, О. В. (2012). *Економічне оцінювання туристичної привабливості території*. Новий Світ-2000.
- Мустафазаде, П. Т. (2021). *Основні пріоритети зовнішньої політики Азербайджану в Каспійському регіоні, 6(78)*, 6-18.

- Лашенко, О. (2021, 14 січня). *Грузія чи Сакартвело? Україна досі використовує російські назви інших держав*.
<https://www.radiosvoboda.org/a/gruziya-chy-sakartvelo-ukrayina-dosi-vykorystovuye--rosiyski-nazvy-inshyh-derzhav/31045660.html>
- Лебедева, І. М. (2023). Соціальні аспекти становлення туризму. *Ad orbem per linguas. До світу через мови: Матеріали Міжнародної науково-практичної відеоконференції "Наративи сучасної України у світовій геополітиці"* (с. 517–518). Видавничий центр КНЛУ.
- Лебедева, І. М. (2021). Особливості використання культурної спадщини первісної доби в туризмі. *Ad orbem per linguas. До світу через мови: Матеріали Міжнародної науково-практичної відеоконференції* (с. 584–585). Видавничий центр КНЛУ.
- Любіцева, О. О., Войцеховський, К., Зінько Ю. В., & Кочеткова І. В. (2018). *Географія та туризм*, 44, 68-80. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2018_44_9
- Огієнко, М. М., & Огієнко, А. В. (2019). *Гастрономічні фестивалі як форма подієвого туризму та розвитку ресторанного бізнесу. Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації*, 2(2), 213-222.
<https://doi.org/10.31866/2616-7468.2.2.2019>.
- Огієнко, А. В. (2020). Видові ознаки класифікації туризму: регіональний аспект. *Modern Economics*, 20, 167-174.
- Орлова, Т. В. (2014). *Історія пострадянських країн*. Знання.
- Пашаєва, К. Ф. (2019). Грузія в політиці Сполучених Штатів Америки щодо Південного Кавказу в постбіполярний період. *Вісник НТУУ КПІ. Політологія. Соціологія. Право.*, 4(44), 84-88.
- Петряєв, О. (2022). *Зовнішня політика Турецької республіки в регіоні Південного Кавказу*, 27, 212-215.
 388-Текст статті-661-1-10-20221208.pdf
- Приходько, Г. В. (2023). Міжнародний досвід відбудови Туристичної діяльності після воєнних конфліктів. *Туризм в Україні: виклики та відновлення*. (272-275). Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. TUD0A0IZM_ZbD196rnik_tez.pdf
- Радонежська, Н. В. (2017). *Грузія: відкрий для себе культурний та релігійний туризм*. Фоліо.
- Радонежська, Н. В. (2019). *Більшість церков Грузії: історія, архітектура, культові практики*. Основи.
- Рубіш, М. А., Чорій, М. В., & Зеленська, Л. В. (2020). Гастрономічний туризм як засіб активізації туристичних дестинацій. *Науковий вісник мукачівського державного університету*, 1(13), 61-66.
 GASTRONOMIC_TOURISM_AS_A_MEANS.pdf
- Сироїд, Н. П. (2020). Теоретичні підходи до визначення поняття «туризм»: його сутність та характерні ознаки. *Економіка, управління та адміністрування*, 3(93), 4-8.
- Скрипник, О. М. (2022). Участь Європейського Союзу у врегулюванні конфліктів на території країн Східного партнерства. *Південний архів*, 39,

29-34.

- Смаль, І. В. (2010). *Туристичні ресурси світу*. Видавництво Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.
- Снігур, К. В. (2023). Культурно-пізнавальний туризм в Україні: сучасний стан ресурсної бази та перспективи розвитку. *Підприємництво, менеджмент, маркетинг*, 2(79), 32-43.
- Стельмах, В. О. (2017). Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору. ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України.
- Ткаченко, І. В. (2019). Інтеграційні перспективи держав Південного Кавказу. У А.Г. Бульвінський, С.С, Фомін, В.О. Стельмах (Ред.). *Досвід та перспективи трансформації пострадянського простору в контексті інтеграційних та глобалізаційних процесів*. (с. 212-223). ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України.
<https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/novi-vydannia-instytutu/dosvid-ta-perspektyvy-456655667.html>
- Фощан, Я. І. (2019). Інтеграційні перспективи пострадянської Грузії: історія та сучасність. У А.Г. Бульвінський, С.С, Фомін, В.О. Стельмах (Ред.). *Досвід та перспективи трансформації пострадянського простору в контексті інтеграційних та глобалізаційних процесів*. (с. 212-223). ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України.
- Устименко, Л. М. (2018). *Історія туризму*. Альтерпрес.
- Чорна, Н. М. (2023). Креативні індустрії та їх роль у розвитку культурно-пізнавального туризму. *Економіка та суспільство*, 48, 37-48.
 2228-текст статті-2146-1-10-20230323.Pdf
- Al-Ababneh, M., & Masadeh, M. (2019). Creative cultural tourism as a new model for cultural tourism. *Petra College of Tourism and Archaeology Journal*, 6(2), 109-118.
- Asatryan, A. (2018). *Art in Yerevan in the Modern Age*. In *The History of Yerevan. Azerbaijan museums*. (б.д.). Azerbaijan.
<https://azerbaijan.az/en/related-information/261>
- Bogonolova, E. S., & Dovlatova, A. (2020). Cultural Heritage as a Tourist Resource for the Development of Cultural Tourism in Georgia. *Atlantis Press*, 507, 315-319.
- Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices*. (б.д.). UNESCO. Intangible Cultural Heritage
<https://ich.unesco.org/en/lists>
- Cutting Edge. Bringing cultural tourism back in the game. (March 1, 2021). UNESCO.
<https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-bringing-cultural-tourism-back-game>
- Chechelashvili, V. K. (2020). South Caucasus in the network of international relations. *Actual problems of international relations*, 145, 28-43.
- Crossroads of Peace: Armenia's call for global cooperation in an evolving world*. (2024, January 14). World Economic Forum.

- <https://www.weforum.org>.
- Demir, N. (2022). *Research on Economics and Administration and Social Sciences*. Livre de Lyon.
- Dolma making and sharing tradition, a marker of cultural identity*. (2017). UNESCO – Intangible Cultural Heritage. <https://ich.unesco.org/en/RL/dolma-making-and-sharing-tradition-a-marker-of-cultural-identity-01188>
- EU to launch negotiations on a new agreement with Azerbaijan*. (2016, November 14). European Council, Council of the European Union. <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/11/14-azerbaijan>
- Exhibition Motherland of Mine is held at the Azerbaijan National Carpet Museum*. (2024, February 5). Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan. <https://culture.gov.az/en/common-news/15488>
- Gelati Monastery, Georgia, removed from UNESCO's List of World Heritage in Danger* (2017, July 10). UNESCO. World Heritage Convention. <https://whc.unesco.org/en/news/1692/>
- Georgian tourism in figures: structure and industry data*. (2022). Georgian National Tourism Administration. <https://gnta.ge/wp-content/uploads/2023/09/2022-eng-1.pdf>
- Gevorkyan, V. A. (2015). *The legends of the Caucasus: economic transformation of Armenia and Georgia*. Elsavier.
- Heydar Aliyev Center*. (б.д.). Azerbaijan. <https://azerbaijan.az/en/related-information/262>
- International Tourism Highlights. (2023, September 18). UNWTO.
- Klemm, K., & Maier, R. (2023). UNESCO World Heritage Sites as Drivers of Sustainable Tourism Development in Europe. *Journal of Heritage Tourism*, 18(1), 40-55.
- Lahich*. (б.д.). Azerbaijan Tour <https://azerbaijantour.com/destination/lahich/>
- Le paysage culturel du peuple Khinalig et la route de transhumance «Köç Yolu»*. (б.д.). UNESCO. Convention du patrimoine mondial. <https://whc.unesco.org/fr/list/1696>
- Marzes and Yerevan city of the Republic of Armenia in figures*. (2021). Statistical committee of the Republic of Armenia. <https://armstat.am/en/?nid=82&id=2435>
- Museum of miniature books*. (б.д.). Azerbaijan. <https://azerbaijan.az/en/related-information/264>
- NATO member countries. (2024, March 11). North Atlantic Treaty Organization. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm
- Protesters demand Georgia government withdraw proposed "Russian law"*. (2024, April 17). BBC. <https://www.bbc.com/news/world-europe-68822483>
- Soboleva, I., & Tymoshenko, O. (2022). The Contribution of UNESCO to the Development of Cultural Routes in Ukraine and EU Countries. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 20(3), 295-307.

- South Caucasus shudder in the shadow of Russia's war.* (2022, April 7). The Center for European Policy Analysis. South Caucasus Shudder in the Shadow of Russia's War – CEPA
- Statistical Appendix. (2020, January 2020). UNWTO. International Tourism Barometer.
<https://www.unwto.org/doi/hdf/1018111/wtobarometerrus.2020.18.1.1>.
- Takalandze, L., & Rudenko, O., (2020). The russian involvement in domestic conflicts in Georgia. *Геополітика України: історія і сучасність*, 1(24), 103-108. [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2020.1\(24\).103-108](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2020.1(24).103-108)
- Tourism and culture. UN Tourism.
<https://www.unwto.org/tourism-and-culture>
- Tourism policy of Azerbaijan* (б. д.). Azerbaijan.
<https://azerbaijan.az/en/related-information/214>
- Tourism match priorities – Georgia.* (2022, November 15). World Tourism Organization UNWTO. (n.d.).
<http://unwto.org>.
- Travel & Tourism set to Break All Records in 2024, reveals WTTC.* (2024, April 4). World Travel & Tourism Council. (n.d.).
<https://wtcc.org/news-article/travel-and-tourism-set-to-break-all-records-in-2024-reveals-wtcc>
- Why Armenia is neutral on the war in Ukraine.* (2022, April 12). New Eastern Europe. <https://neweasterneurope.eu/2022/04/12/why-armenia-is-neutral-on-the-war-in-ukraine/>
- World Heritage Sites – Armenia. (2021, June 22). UNESCO.
<https://www.unesco.org/en/search?category=UNESCO&text=Armenia>
- World Heritage Sites – Azerbaijan. (2021, June 22). UNESCO.
<https://www.unesco.org/en/countries/az>
- World Heritage Sites – Georgia. (2021, June 22). UNESCO.
<https://www.unesco.org/en/worldheritage/listf%5B0%5D=countries%3A10d20f41-9d26-5d5a-bba7-2c9e73b685de>

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А.1. Відсоток працевлаштування населення Грузії, задіяного в туризмі
(UNWTO, 2022)

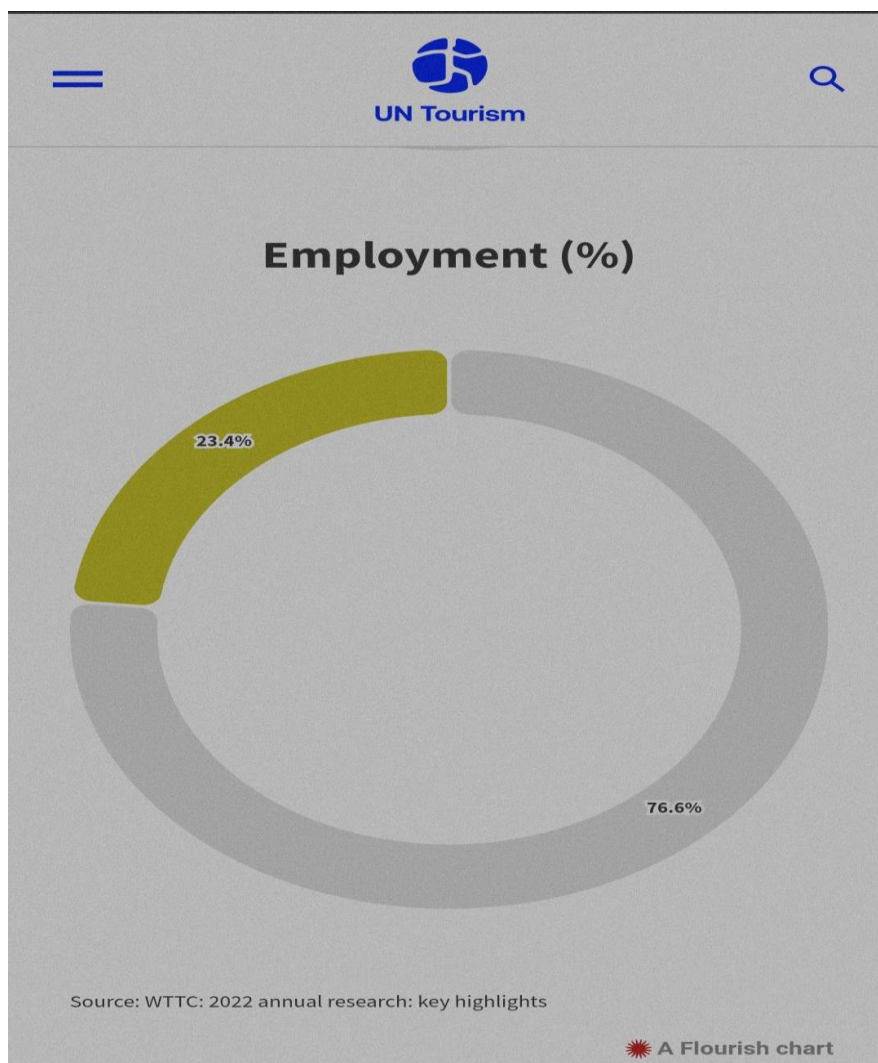

Рис Б.1. Країни, які прагнуть членства в НАТО (НАТО, 2024)

Додаток В

Зустріч Володимира Зеленського з президенткою Грузії Саломе Зурабішвілі у червні 2021 року (Лащенко, 2021)

